

KÖVECSESZ ZOLTÁN – SZELID VERONIKA – BRDAR-SZABÓ RITA – BRDAR
MARIO – PÁPISTA ZSOLT

A DÜH METAFORIKUS FELFOGÁSA A MAGYARBAN ÉS A SZLÁV NYELVEKBEN

Kivonat

A tanulmány célja választ adni arra a kérdésre, hogy egy adott nyelvcsaládhoz tartozó nyelv metaforarendszerét hogyan befolyásolhatja, ha egy másik nyelvcsalád nyelvei és kultúrái veszik körül. A magyar mint az egyetlen uráli nyelv Közép-Európában kulcsfontosságú szerepet játszhat ennek a kérdésnek a megválaszolásában. Erre a célra lexikai (típusalapú) és korpusznyelvészeti (tokenalapú) megközelítéssel gyűjtött metaforákat teszünk vizsgálatunk tárgyává, amelyek egyugyanazon érzelem, a DÜH fogalma köré épülnek, méghozzá összesen hat nyelvben: a magyar nyelv metaforáit szisztematikusan összevetjük a szláv nyelvcsalád öt tagja, a cseh, a horvát, az orosz, a szerb és az ukrán nyelv metaforáival, minden esetben különös figyelmet szentelve a két megközelítéssel fellelhető tíz legdominánsabb metaforának. Ilyen módon feltárjuk egyrészt, hogy milyen mértékű a hasonlóság a magyar és a szláv nyelvek között ennek az érzelmenek a metaforikus felfogását illetően, másrészt, hogy a közös metaforák helye az egyes nyelvek szaliencia-rangsorában milyen összefüggéseket mutat. Bár a DÜH konceptualizálása szempontjából számos lényegi különbséget fedezhetünk fel a magyar és a szláv nyelvek között, az elemzés eredményei összességében mégis jelentős hasonlóságokról tanúskodnak, melyek a testesültségen alapuló közös emberi tapasztalatokon túl az ezredéven át tartó, egymás mellett és együtt való élés tényére vezethetőek vissza.

Kulcsszavak: düh, fogalmi metafora, metaforikus szaliencia, magyar nyelv, szláv nyelvek

1. Bevezetés

A tanulmányban arra a kérdésre keressük a választ, hogy milyen hatással van egy adott nyelvcsaládba tartozó nyelv metaforarendszerére az, ha egy másik nyelvcsalád nyelvei és kultúrái veszik körül történetileg huzamosabb ideig. Ezt az általános kérdést azonban számos tekintetben pontosabbá, illetve specifikusabbá kell tennünk.

A helyzet, amelyre a kérdés vonatkozik a magyar és a szláv nyelvek viszonylatára is érvényes. Ha a Magyarországon beszélt standard magyar nyelvet tekintjük, akkor azt találjuk, hogy a magyar nyelvet földrajzi értelemben több szláv nyelv veszi körül, így a szlovén, horvát, szerb, ukrán és a szlovák. A szláv nyelvcsalád többi tagja e szűkebb körön kívül helyezkedik el, de a magyar ezekkel a nyelvekkel is kapcsolatban volt történetileg rövidebb-

hosszabb ideig. Ilyenek a cseh, a lengyel és az orosz. Ebben az értelemben szokásos használni azt a klisé, hogy a magyarság a „szláv tengerben” élt és formálódott nyelvileg és kulturálisan. Tehát kérdésünk a specifikusabb „magyar nyelv – szláv nyelvek” viszonylatában értendő.

Az egymásra hatás vizsgálata alatt nem dinamikus, valós, jól dokumentálható nyelvi folyamatok leírását értjük, hanem csak azt, hogy a magyar nyelv és a tanulmányozott szláv nyelvek jelenlegi állapotában milyen hasonlóságokat és különbségeket fedezhetünk fel a metaforák tekintetében a magyar nyelv és a szláv nyelvcsalád általunk figyelembe vett tagjai között. Tőlünk független tényezők miatt a felsoroltak közül nem vizsgáltuk a lengyel, a szlovén és a szlovák nyelvet.

Ami a metaforarendszerek vizsgálatát illeti, nyilvánvaló, hogy egyetlen nyelv teljes metaforakészletét sem lehet leírni kimerítően – alapvetően egy ilyen vállalkozás időbeli, anyagi stb. korlátai miatt. Tehát kérdésünket nagymértékben szűkíteni kellett. Egyetlen fogalomra korlátoztuk kutatásunkat, a DÜH fogalmára. Ennek fő oka, hogy a jelen tanulmány adatbázisát egy 11 nyelvcsaládot és 25 nyelvet magában foglaló kutatás alkotja, amelyben a közreműködő kutatók a DÜH-vel kapcsolatos metaforákat írják le részletesen (Kövecses–Benczes–Szelid szerk., megjelenés alatt). Ebből az adathalmazból merítettük a magyar nyelvre és a szláv nyelvcsalád érintett nyelveire vonatkozó adatokat.

A düh metaforái alatt a DÜH fogalmához kapcsolódó „fogalmi metaforákat” értjük (a fogalmi metaforákhoz ld. Lakoff–Johnson 1980; Kövecses 2002/2010, 2005). A fogalmi metaforák segítségével képet alkothatunk arról, hogy a kutatásban részt vevő nyelvek milyen mértékben hoztak létre azonos, illetve különböző metaforarendszereket a DÜH fogalma tekintetében.

Tehát tanulmányunk fő kérdése alapvetően az, hogy a történetileg egymás mellett élő magyar nyelv és a szláv nyelvek mai állapotukban milyen mértékben támaszkodnak azonos, illetve különböző fogalmi metaforákra a DÜH fogalmának vonatkozásában.

Ennek a kérdésnek a tanulmányozása további kérdéseket vet fel. Az egyik természetesen az, hogy bármi is az eredmény, az miért alakult úgy, ahogy alakult. Úgy véljük, hogy ezt a kérdést az általunk használt módszerekkel nehéz megválaszolni, és csak feltételes válaszok adhatók. Ezek közül néhányat a dolgozat végén megfogalmazunk. A másik felmerülő kérdés az, hogy milyen módszertan segítségével tudunk megbízható eredményekre jutni a magyar nyelv, illetve a vizsgált szláv nyelvek DÜH-metaforáinak vonatkozásában. Erről röviden az alábbiakban számolunk be.

2. Metodológia

Jelen kutatásunk kiindulópontját a magyar nyelv DÜH-vel kapcsolatos metaforái képezik, melyeket Szelid és Szabó (megjelenés alatt) vizsgált típusalapú¹ és tokenalapú² korpuszok alapján. A két megközelítés eltérő fókuszáról és egymást kiegészítő módszertanáról ld. Kövecses–Benczes–Rommel–Szelid (2024).

A típus és a token megkülönböztetése napjainkban szorosan összefügg a korpusznyelvészeti kutatásokkal. Bár ez a két alapfogalom gyakran explicit definíció nélkül használatos (ld. például Stefanowitch–Gries 2006), időnként találkozunk az egyik vagy mindkettő meghatározására irányuló javaslatokkal is. Krause és mtsai (2012: 2) szerint a tokenek pontos meghatározásának egyszerűen egy korpusz legkisebb egysége tekinthető („the smallest unit of a corpus”). Zeldes (2020: 53) szerint a tokenek minimális, oszthatatlan vagy „atomi” egységek, és minden olyan egység, amelyhez anotációkat akarunk hozzárendelni, nem lehet kisebb egy tokennél („tokens are minimal, indivisible or »atomic« units, and any unit to which we want to apply annotations cannot be smaller than a token...”). Ezek az egységek jellemzően egyszónyi méretűek. Evison (2010: 124) szerint feltételezhető, hogy a legegyszerűbb szinten egy token és egy szó ugyanannak tekinthető („at the simplest level, a token and a word can be considered to be the same thing”). Ez az állítás csak akkor helytálló, ha szó alatt olyan fizikai – beszélt vagy írott – megvalósulásokat értünk, amelyek ugyanazon fonéma-, illetve grafémasorozatokból állnak. Mindezek az azonos realizációk összességében egy bizonyos típus megjelenítői, vagy olyan típust alkotnak, amelyre szóként is hivatkozhatunk, de elvontabb értelemben, azaz lexémaként. Magától értetődik, hogy mind a típusok, mind a tokenek lehetnek a szónál kisebbek vagy nagyobbak is. Ez az oka annak, hogy a típus és a token közötti reláció párhuzamos a morféma és az (allo)morf vagy a graféma és az (allo)gráf stb. viszonyával. A *c*, *c*, *c*, *C*, *C*, *C* allográfok mind egyetlen típus, a *C* graféma tokenjeinek tekinthetők, és ez elmondható ugyanannak az allográfnek ugyanazon szövegen belüli összes többi megvalósulásáról is.

A típus/token fogalmi megkülönböztetése azonban sokkal régebbi és sokkal elterjedtebb a nyelvészeti és nem nyelvészeti kutatásokban, a fogalompár

¹ A *típusalapú* elemzés a vizsgált DÜH-fogalomnak az adott nyelv szótáraiban fellelhető szinonimáit és idiomatikus kifejezéseit vizsgálta. Az eltérő kifejezéseket nevezzük típusnak.

² A *tokenalapú* elemzés (más néven korpuszelemzés) a vizsgált DÜH-fogalomnak az adott nyelvben alapul vett kulcsszava(i) segítségével az online korpuszában fellelhető *típusait* és azok *előfordulásait* vette számba. Egy adott típus előfordulásait nevezzük tokennek.

elemeinek egymáshoz való viszonya pedig összetettebb, mint amilyenek a korpusznyelvészetben általában feltételezik. Amint arra Esposito (2007) rámutatott, a típus és a token Peirce által 1906-ban bevezetett terminusok (Peirce 1958: 313. bekezdés), az általános és az egyedi, az osztály és az osztály eleme, a jelölt és a jel közötti különbségtétel jelölésére („a distinction between the general and particular, class and class member, signified and sign”).

Bár a fogalompár a szemiotikából származik, az 1930-as években a nyelvről folytatott metafizikai viták sorozatának népszerű témájává vált, később pedig esztétikai és filozófiai kontextusokban (a műalkotás azonosításakor, vö. Bachrach 1971; Sharpe 1979) került sor értelmezésükre. Újabban olyan területeken is alkalmazzák, mint a bibliometria (Furner 2016) vagy a kognitív régészet (Schlaudt 2020).

A típus és a token relációja több szinten is létezhet, azaz elvileg legalább gyengén rekurzív és tranzitív. A mindennapi nyelvben az, ami egy adott szinten token, maga is lehet típus, alacsonyabb szinten pedig saját tokenekkel rendelkezhet. Az egyik szinten lévő típus egy hierarchikusan magasabb szinten lévő típus tokenje lehet. Nagybetűs grafémaként a C, C, C az egyetlen Unicode karakter C (0043) tokenjeinek számítanak, míg a c, c, c a c (0063) Unicode karakter tokenjeinek tekinthetők. Amikor egy futó szövegben találkozunk egy bizonyos c-példánnyal, ez a 0063 Unicode karakter tokenje. Bár nincs olyan Unicode karakterszimbólum, amely a kis- és nagybetűs változatát is lefedné, a C, mint az angol ábécé harmadik betűje, a kettőhöz képest típus. Ez azt jelenti, hogy amikor ilyen tágabb értelemben (és nem szűk korpusznyelvészeti értelemben) beszélünk típusokról és tokenekről, akkor legalább három szintet kell megkülönböztetnünk: makro-, mezo- és mikroszintet, amelyek szövegbeli előfordulási példánya a mezoszintű egység tokenje, amely ehhez viszonyítva típusnak értelmezhető, és amely ugyanakkor egyben a makroszintű típus tokenje is.

Ezek a megkülönböztetések mindig is a fogalmi metaforaelmélet részét képezték. A fogalmi metafora mint definíció szerint absztrakt entitás, típus makroszinten. Meg lehet ugyan valósítani valamilyen módozatban vagy módozatokban anyagilag, de ennek nem kell mindig feltétlenül megtörténnie. Ha a nyelvben valósul meg, akkor nyelvi metaforának nevezik (Kövecses 2002/2010). Figyelembe kell venni azt is, hogy a nyelvi metaforák előfordulhatnak a futó szövegekben egyszer vagy többször is. Lévén, hogy ezek ismétlődhetnek, ezek az előfordulások tokenek, de nem közvetlenül a fogalmi metaforák megvalósulásai, hanem annak tokenjei, amit Cameron és Deignan (2006) metaforémáknak nevez. Ezek nem szó szerinti viszonylag kötött formájú kifejezések, amelyek rendkívül specifikus szemantikával és pragmati-

kával rendelkeznek („non-literal expressions with a relatively fixed form and highly specific semantics and pragmatics”), amelyek a nyelvi, szemantikai, affektív és pragmatikai erők összeolvadását reprezentálják a diskurzusra attraktor állapotokba, és amelyek a diskurzusra szintjén használati minták viszonylag stabil kötegeként jelennek meg („the coalescence of linguistic, semantic, affective, and pragmatic forces into attractor states in the discourse system, appearing in discourse as relatively stable bundles of patterns of use”). Ezek dekontextualizált és sematizált nyelvi metaforák, hasonlóan a lexicográfiai lemmákhoz, amelyeknek példányai vagy tokenjei egy szótárcikk példáiiban fordulhatnak elő.

Ez azt jelenti, hogy a jelen tanulmányban az elemzés lexikális részében a metaforémákra vagyunk kíváncsiak, míg az elemzés korpuszalapú részében az egyes metaforémák szövegbeli megvalósulásának gyakoriságát vizsgáljuk.

A tanulmány a két megközelítés alapján összegyűjtött metaforák szalienenciája³ szerint állítja sorrendbe a metaforákat. Ahhoz, hogy megállapíthassuk, vajon hasonlóan vagy különbözőképpen konceptualizálják-e a magyar nyelv beszélői a *DÜH* fogalmát, mint ahogyan azt a szláv nyelvek beszélői teszik, a következő eljárást alkalmaztuk. Felhasznált adatbázisunkban a cseh (Palágyi, megjelenés alatt), a horvát (Brdar–Brdar-Szabó–Despot, megjelenés alatt), az orosz (Rommel, megjelenés alatt), a szerb (Papišta, megjelenés alatt) és az ukrán (Pinich–Morozova, megjelenés alatt) adatok alapján megvizsgáltuk, hogy mely magyar fogalmi metaforáknak van megfelelője a vizsgált szláv nyelvekben, illetve melyeknek nincs (az említett szláv nyelvek *DÜH*-fogalmának elemzése ugyanolyan módszertan alapján történt, mint a magyar *DÜH*-fogalom elemzése⁴). Az esetek többségében ezt a metaforák megnevezései alapján végeztük el. Azt azonban figyelembe kellett vennünk,

³ A típusalapú elemzésben egy adott metafora szalienenciáját 1) a metafora típusainak az adathalmazban lévő összes típushoz viszonyított értéke és 2) a metafora leképezései számának az összes metafora összes leképezésének számához viszonyított értékéből számított aggregált érték adja. Az adott kutatások szerzői a típusalapú elemzéssel a metonímiák szalienenciáját is meghatározták, erre azonban a jelen tanulmányban nem térünk ki.

A tokenalapú elemzésben egy adott metafora szalienenciáját 1) a metafora típusainak az adathalmazban lévő összes típushoz viszonyított értékéből, 2) a metafora leképezései számának az összes metafora összes leképezésének számához viszonyított értékéből, valamint 3) az adott metafora tokenjeinek az összes token számához viszonyított értékéből kiszámított aggregált érték adja. Az adott kutatások szerzői a tokenalapú elemzéssel a metonímiák szalienenciáját is meghatározták, erre azonban a jelen tanulmányban nem térünk ki.

⁴ A típusalapú elemzésekhez felhasznált szótárak, valamint a tokenalapú elemzésekhez felhasznált korpuszok listája megtalálható a forrásjegyzék után. A korpuszkutatásokhoz felhasznált kulcsszavak a következők voltak: magyar *düh*, cseh *hněv*, horvát *ljutnja*, orosz *gnev*, szerb *bes*, valamint ukrán *zlist* és *hniv*.

hogy az egyes nyelvekben léteznek szókészleti és konceptualizációs sajátosságok, illetve preferenciák, amelyek miatt elszórtan van példa arra is, hogy egy, a magyarnak megfelelő vagy a magyarhoz hasonló metaforikus kifejezés valamely szláv fejezetben más név alatt szerepel, azaz más fogalmi metaforához lett besorolva. Ennek a jelenségnek két változatát figyelhetjük meg.

Az egyik változatban egy specifikus részjelenség nagyobb mértékben van jelen az egyik nyelvben, mint a másikban, így az egyik kutatás keretében célszerű volt ezt külön (alárendelt) metaforaként kiemelni, míg a másikban csak az általánosabb (főlérendelt) jelenséget volt érdemes metaforaként megragadni, amely a részjelenséget magába foglalja. Így pl. a magyar fejezetben olvashatunk A DÜH ÁRVÍZ metaforáról, míg a cseh fejezetben hasonló metaforikus kifejezéseket (ám kisebb számban) az átfogóbb A DÜH TERMÉSZETI ERŐ metaforánál találhatunk. Számunkra azonban az a lényeges, hogy a magyarban megfigyelhető jelenség a másik nyelvben is megtalálható, ezért az általánosabb cseh metaforát ebben az esetben a specifikusabb magyar metafora megfelelőjének tekintettük.

A másik változatról akkor beszélhetünk, ha egy, a magyar fejezetben meglévő fogalmi metafora hiányzik a szláv fejezetben, de elszórtan más fogalmi metaforáknál mégis megfigyelhető egy vagy több olyan kifejezés, amely megfelel a magyar fogalmi metafora logikájának. Vegyük példának a magyar A DÜH EGY LAKÁSBAN LAKÓ SZEMÉLY metaforát (olyan kifejezésekkel, mint *belém költözött a düh, emberekben lakozik a düh, vkiben lakó düh* és *él vkiben a düh*), amely a szerb fejezetben ugyan nem lelhető fel ebben a formában, azonban a szerb A DÜH EGY ÉLŐLÉNY metafora keretében található egy olyan példa, amely tükrözi ezt a logikát: *bes živi u nekome* 'a düh él vkiben'. Annak ellenére, hogy ennek a metaforának, úgy tűnik, nincs nagy szerepe a szerb nyelvben (tekintettel arra, hogy a szerb fejezet szerzője ezt nem vette fel külön fogalmi metaforaként), a jelen kutatás szempontjából mégis lényeges, hogy a szerbben is felfedezhető valamilyen mértékben ugyanaz a metaforikus jelenség, mint a magyarban. Ebben és hasonló esetekben tehát úgy tekinthetjük, hogy a magyar fogalmi metaforának igenis van megfelelője az adott szláv nyelvben.

Lényegében a magyar metaforikus kifejezésekből (típusokból) indultunk ki, majd ezeknek megfelelőit kerestük az adott szláv fejezetben, illetve az ezekkel megegyező logikát tükröző egyéb kifejezéseket. Ez alapján megállapíthattuk, hogy a magyar fogalmi metaforának van-e megfelelője az adott szláv nyelvben. Ezt az eljárást elvégeztük a másik irányban is: az egyes szláv fejezetekben leírt típus- és tokenalapú kutatások adataiból kiindulva. A dolgozat későbbi alfejezeteiben az ilyen módon kapott eredményeket minden

szláv–magyar nyelvpár kapcsán leírjuk, felvázoljuk az adott szláv nyelvben előforduló tíz leggyakoribb fogalmi metaforát (mind a típusalapú, mind a tokenalapú kutatás eredményei szempontjából), kiemeljük a legjelentősebb hasonlóságokat és különbségeket a magyarhoz viszonyítva, valamint felsorolásként bemutatjuk azokat a fogalmi metaforákat is, amelyek előfordulnak az adott szláv nyelvben, de a magyarban nem. Ugyanezt az eljárást elvégezzük fordított irányban is, a magyar nyelvben előforduló metaforákból kiindulva. Végezetül összefoglaljuk az összevetések alapján levonható következtetéseinket.

Mindenekelőtt azonban felvázoljuk Szelid és Szabó (megjelenés alatt) kutatásának eredményeit, azaz a leggyakoribb fogalmi metaforákat, amelyek segítségével a magyar nyelv beszélői a DÜH fogalmát konceptualizálják.

3. A DÜH konceptualizációja a magyarban a lexikai és korpuszalapú elemzés alapján

A magyar DÜH fogalmának metaforikus reprezentációját vizsgáló lexikai (típusalapú) elemzéshez a fogalomhoz kapcsolódó konvencionizált kifejezéseket (pl. szinonimákat, idiómákat, frazémákat, kollokációkat stb.) vettünk alapul. Ehhez a rendelkezésre álló legátfogóbb értelmező szótár legújabb, átdolgozott kiadására (Pusztai 2003), egy online magyar szinonimaszótárra (Tótfalusi 1997) és egy idiomaszótárra (Kövecses 2003) támaszkodtunk. Az adatgyűjtést azért végeztük többféle forrás alapján, hogy a DÜH fogalmának minél változatosabb kifejezéseit gyűjthessük össze. Ennek eredményeképpen a lexikai elemzést 256 kifejezés alapján végeztük el.

A korpuszalapú (tokenalapú) kutatáshoz használt kulcsszó a magyarban a *düh* és származékai (pl. *dühös*, *dühödt*, *dühít*) volt. A tokenalapú elemzéshez elsősorban a több mint egymilliárd szót tartalmazó *Magyar Nemzeti Szövegtár* új változatát (MNSz2) (Oravecz et al. 2014) vettük alapul. Véletlenszerű kereséssel választottuk ki és elemeztük az első 750 szövegrészletet a következő műfajokban: irodalom, sajtó, hivatalos nyelv, tudományos nyelv, személyes fórum és beszélt nyelv. További 250 szövegrészletet az *Arcanum Digithecából*, a legnagyobb magyar nyelvű, tudományos folyóiratokat, lexikonokat, újságokat és könyvsorozatokat tartalmazó adatbázisból, valamint a *Magyar történeti szövegtár* korpuszából választottunk ki. Így összesen 1000 véletlenszerűen kiválasztott szövegrészletet elemeztünk.

A nyelvi példákat mind a lexikai, mind a korpuszalapú adatbázisban a metaforikus nyelvre vonatkozó MIP-eljárás (Pragglejaz Group 2007) szerint értékeltük.⁵

3.1. A DÜH metaforái a két kutatásban

3.1.1. A DÜH-metaforák eltérő száma a két megközelítés alapján

A lexikai és korpuszalapú elemzések alapján elmondható, hogy a magyar DÜH fogalmának konceptualizálása nagymértékben támaszkodik a metaforákra. Összesen 50 metaforát azonosítottunk a két kutatásban. A korpuszalapú megközelítésben a metaforák száma lényegesen magasabb volt (42 fogalmi metafora), mint a lexikális elemzésben (28 fogalmi metafora). 20 metafora mindkét megközelítéssel kimutatható.

Vannak azonban olyan metaforák is, amelyek az egyik adatkészletben magas szalienciával rendelkeznek, ugyanakkor a másikban alulreprezentáltak, vagy teljesen hiányoznak. Ezek száma sokkal nagyobb a tokenalapú elemzésben. Összesen nyolc metaforát találtunk, amely a lexikális megközelítéssel volt csak azonosítható, viszont 22 olyat, amely kizárólag a korpuszalapú elemzéssel. Például míg a DÜH EMBERI LÉNY metafora a korpuszkutatásban a harmadik helyen áll, a típusalapú vizsgálatban nem volt megtalálható, hasonlóan a DÜH TÁRGY metaforához, amely a tokenalapú vizsgálat szerint a hatodik legszaliensebb metafora, a típusalapú vizsgálatban azonban egyáltalán nem volt kimutatható.

- A kizárólag a típusalapú megközelítéssel azonosított metaforák: A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN, A DÜH OKA ERŐTELJES MOZGÁS, A DÜHÖS EMBER VULKÁN, A DÜH OKA EGY ZAVARÓ DOLOG/KELLEMETLENSÉG, A DÜHÖS EMBER EGY KÉSZÜLÉK, AZ INTENZITÁS SEBESSÉG, A DÜH AZ EGYENSÚLY ELVESZTÉSE, A DÜHÖS EMBER ÖRDÖG.
- A kizárólag a korpuszalapú megközelítéssel azonosított metaforák: A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK, A DÜH EMBERI LÉNY, A DÜH EGY TÁRGY, A LÉTEZÉS ITT LEVÉS, A DÜH EGY FEGYVER, A DÜH EGY FELSŐBB RANGÚ SZEMÉLY, AZ OKOK ERŐK, A DÜH EGY ESZKÖZ, A DÜH EGY NÖVÉNY, A DÜH EGY LAKÁSBAN LAKÓ SZEMÉLY, A DÜH

⁵ Mivel a magyar agglutináló nyelv, és a MIP-et eredetileg az analitikus angol nyelvre fejlesztették ki, a módszert szükséges volt a magyar adatokhoz igazítani. Hogy a fontos kérdésekben (pl. a lexikai egységek elhatárolása, az alapjelentések meghatározása, valamint a kontextuális és az alapjelentések összehasonlítása) következetes döntéseket tudjunk hozni, nagymértékben támaszkodtunk Simon és munkatársai (2019) javaslataira.

EGY HANGSZER, A DÜH VIHAROS VÍZ/HULLÁM, AZ ÁLLAPOTOK HELYEK, A DÜH MÁMOR, AZ OKOK ALAPOK, A DÜH EGY INSPIRÁCIÓS ERŐ, A DÜH MÉREG, A DÜH ISTENI LÉNY, AZ INTENZITÁS SÖTÉTSÉG, AZ INTENZITÁS POKOL, AZ ERKÖLCS SZÉPSÉG, AZ INTENZITÁS SZÁRAZSÁG.

3.1.2. A tíz legszaliensebb DÜH-metafora a kétfajta elemzésben

A két vizsgálat alapján azonosított tíz legszaliensebb metaforát összehasonlítva (ld. 1. táblázat), hat metafora mindkét elemzésben a szaliencialista élén áll. Ezek a következők: A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK, A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG, A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT, A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK, AZ INTENZITÁS MENNYISÉG, AZ OKOK TARTÁLYOK.

1. táblázat: A magyar DÜH-fogalom első 10 metaforája szaliencia alapján rangsorolva a lexikai és korpuszalapú elemzésben

A metaforák szalienciaalapú rangsorolása	Lexikai megközelítés	Korpuszalapú megközelítés
1.	A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG	A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK
2.	A DÜH ŐRÜLET	A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK
3.	A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT	A DÜH EMBERI LÉNY
4.	A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK	AZ INTENZITÁS MENNYISÉG
5.	A DÜH TŰZ	A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG
6.	A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	A DÜH TÁRGY
7.	A BELSŐ ÁLLAPOTOK A TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK	A DÜH ELLENFÉL
8.	AZ INTENZITÁS MENNYISÉGE	AZ OKOK TARTÁLYOK
9.	AZ OKOK TARTÁLYOK	A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT
10.	A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN	A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK

Vizsgáljuk meg először a két szaliencialista első tíz metaforájából azt a hatot, amely mindkét kutatás alapján ennyire kiemelt helyen szerepel.

1. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK

Ez a metafora a korpuszkutatásban az első helyen áll (61 típussal, 111 tokennel és 15 metaforikus leképezéssel); a lexikai kutatásban pedig a hatodik legszaliensebb metafora (11 típussal és 5 metaforikus leképezéssel).

A lexikai elemzésben a metafora jelentésfókuszra arra esik, hogy a tartály felborulhat, és az anyag, ami korábban benne volt, ki tud jönni, ami az absztrakt tartományban a düh kimutatásának és az érzelem feletti kontroll elvesztésének felel meg (pl. *kiadja dühét/mérgét, kiborul, kitombolja dühét, kidühöngi magát, epét hány, tüzet okád*). Az ebben a forrástartományban említett metaforikus kifejezések jellemzően a *ki-* igekötőt tartalmazzák. A kifejezések egy részében a test egy speciális típusú tartályként szerepel: pl. *csónak (borítgatja a csónakot) vagy bili (kiborul a bili)*.

A leképezések némelyike mindegyik kutatásban megtalálható (pl. „anyag → düh”, „tartály → a dühös ember teste”, „a tartályban lévő anyag kiborítása a tartályból → a düh feletti kontroll elvesztésének okozása” [pl.: *kiborítja a bilit, borítgatja a csónakot*], „a tartályban lévő anyag kiengedése a tartályból → a düh kimutatása” [pl. *kiadja dühét/mérgét, kiborul, tüzet okád*], „a tartályban lévő anyag ráengedése valakire → a düh feletti kontroll elvesztése” [pl. *kitölti a dühét vkin*]).

A korpuszalapú kutatásban azonban olyan leképezések is előfordulnak, amelyek a szótárakból hiányoznak. Az érzelem intenzitásának színes palettája sok kifejezésben előtérbe kerül: a tartályban lévő anyag mozgása kifejezheti a düh intenzitását (pl. *benne örvénylenek a dühök, hullámoz benne a düh, arcában düh kering, gomolygott homlokcsontom mögött a düh, ereiben harag futott le, gomolyog benne a düh, lobog benne a düh, tombol benne a düh, kavarg benne a düh, dolgozik benne a düh, munkál benne a düh*). Sőt a magyar nyelv olykor konkrétan megnevezi a testrészt is, amelyben a düh felhalmozódik. *A fej és az agy* (pl. *agyában gerjesztett düh, gomolygott homlokcsontom mögött a düh*), illetve az *arc* (pl. *arcában düh kering*) több példában is szerepel – ez utóbbi a FIZIOLÓGIAI HATÁS (VÖRÖSSÉG) AZ OK (DÜH) HELYETT metonímián alapul. Érdekes módon a *szív* (pl. *kellott a dühnek indulata szívembe*), az *erek* (pl. *ereiben harag futott le*) és a gyomor/bél (pl. *emészthetetlen düh*) is tartályként szerepel néhány példában.

Egy másik, csak a korpuszkutatásban előforduló jelenség az, hogy a dühöt a tartályból úgy is el lehet vezetni, hogy az pozitív, akár teremtő energiává alakuljon (pl. *dühét vmibe tereli*). Például valaki az írásban vezeti le a düh-

hét (*kiírja magából a dühöt, versíráskor kiadja magából a dühöt*) vagy egy erőteljes, egészséges fizikai aktivitásban (pl. *kiúsztta magából dühét, kifutja magából a dühöt, a dobolással kiadtam a dühömet*), esetleg a zenében (pl. *belevinni a dühöt a zenébe*) vagy a festészetben (*kifesti magából a dühöt*).

2. A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG

Ez a metafora, amely a típuslapú elemzés legszaliensebb metaforája (25 típusal és 6 leképezéssel), a tokenalapú kutatásban pedig az ötödik a listán (34 típus, 55 token és 8 leképezés), abban különbözik a fentitől, hogy itt a tartályban lévő anyag erős nyomás alatt áll, és ez a nyomás átvitt értelemben a racionális én kontrolláló tevékenységét jelenti. Ennek következményeképp a metafora jelentésfókusza mindkét kutatásban az érzelem egyre erősödő intenzitása (pl. *felmegy benne a pumpa, szívja magát, feszít a düh, puffaszt a düh*), a felette gyakorolt kontroll (pl. *magába fojtja dühét, visszafojtott dühe, elfojtott düh, elnyelt dühök, lenyeli dühét, elnyomott düh, összeszorított szájjal tárolja dühét*) és a kontroll elvesztése (*majd' szétveti a düh, eldurran/szétdurran az agya, elszáll az agya, pukkadj meg, túlcsap benne a düh, felszakad belőle a düh, felszínre tör a düh, a düh elszabaduló belső pszichikai erő*).

3. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK

A lexikai kutatás hetedik (15 típusal és 3 leképezéssel) és a korpuszkutatás tizedik (81 tokennel, 10 típusal és 6 leképezéssel) legszaliensebb metaforája szerint a belső állapotot jelképező tartály a testen kívül található. A tartályban lét a dühös állapotra utal (*rosszul érzi magát dühében, a dühben benne marad*). E metafora szerint a tartály felé közeledés az érzelem kialakulásának felel meg (pl. *dühbe gurul, dühbe jön*), amely mozgást nem csak maga az érzelmet átélő ember okozhatja (*dühbe gurít, dühbe hoz*). A tartályból menekülés az érzelem kontrollálására tett kísérletnek felel meg (*menekül a dühből*), a menekülés lehetetlensége pedig a kontroll hiányára utal (*dühében fuldoklik*). Mindkét kutatás alapján a leggyakrabban 'a düh kezdete' és a 'düh okozása' jelentés található meg a kifejezésekben. A tartályban lét, a tartályból való menekülés és annak lehetetlensége fázisok egyedül a korpuszkutatás segítségével fedezhetőek fel.

4. AZ OKOK TARTÁLYOK

Az erőteljes érzelmet mint egy másik esemény okát gyakran AZ OKOK TARTÁLYOK fogalmi metafora segítségével fejezzük ki. Ez egy sematikus metafora,

amelyet nem kizárólag a DÜH-vel kapcsolatban használunk (pl. az ember gyakran tesz valamit *fájdalmában, örömeiben vagy büszkeségében*, vagyis ezekből az érzelmekből kifolyólag). Az ESEMÉNYSTRUKTÚRA komplex metafora két metaforája kapcsolódik benne össze: AZ ÁLLAPOTOK HELYEK ÉS A VÁLTOZÁSOK MOZGÁSOK. A típusalapú szaliencialistán a kilencedik, a tokenalapú kutatásban pedig a nyolcadik helyen áll. A lexikai és korpuszadatok között a *dühében, mérgében, dühből* lexémák szerepelnek, amelyeket valamilyen agresszív viselkedésre utaló kifejezés követ. Fontos leképezései: „a tartály → a düh oka”, „a tartályban maradó anyag → a düh valaminek az okozója”. A metafora jelentésfókuszában az érzelmek által kiváltott okozat áll. A legtöbb példa valamilyen agresszív, dühös viselkedésre utal, amelyet az intenzív érzelmek okoz.

5. AZ INTENZITÁS MENNYISÉG

AZ INTENZITÁS MENNYISÉG szintén egy sematikus metafora, amely mindkét kutatásban a szaliencialista élén áll: a lexikai kutatásban a nyolcadik helyen (13 típus, 3 leképezés), a korpuszkutatásban pedig a negyedik helyen (69 token, 38 típus, 5 leképezés) szerepel. Részben ez is kapcsolódik a TARTÁLY-metaforához, mert a tartályban, nyomás alatt lévő anyag szintje növekszik, és ez a mennyiségi növekedés kifejezi az érzelmek intenzitásának fejlődését (pl. *felmegy az agyvize, ekkora lesz a feje, felmegy benne a pumpa, agyvértolulás*). AZ INTENZITÁS MENNYISÉG metafora azonban olyan metaforikus nyelvi kifejezések alapját is képezi, amelyekben nem szerepel tartály (pl. *annyi düh, ekkora düh, növeli a dühöt, kinyúlik a düh*). Kapcsolódik a FUNKCIONALITÁS FENT metaforához is: mindkét esetben a legtöbb metaforikus nyelvi kifejezésben szerepel a *fel-* igekötő, amelynek jelentése az azt követő szó szemantikai tartalmától függ. Ha egyértelműen egy, a személy érzelmi állapotában hirtelen bekövetkező változást fejez ki, akkor a FUNKCIONALITÁS FENT metaforához (pl. *felcsapja a düh, feldühíti, föllobbant a düh, feljön vkiben a düh, feltör vkiben a düh, fölgerjed a düh*), ha viszont egy lassabb folyamatot jelez, amelynek során egyre jobban átéli az érzelmek állapotát, akkor az INTENZITÁS MENNYISÉG metaforához soroltunk egy adott kifejezést.

6. A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT

A lexikai kutatásban ez a harmadik legszaliensebb metafora (25 típus és 5 leképezés), a korpuszalapú kutatásban pedig a kilencedik (35 token, 27 típus, 8 leképezés). A mindkét kutatásban szereplő leképezések alapján

a jelentés fókusza az érzelm veszélyessége és szándékos okozása (pl. *vörös posztó vkinek a szemében, felhergel vkit, ingerel vkit, megvadít vkit, megmérge-sít vkit, fölkelte az alvó oroszánt, vadít*), a dühös viselkedés agresszivitása (pl. *csikorgatja a fogát, harapós kedvében van, vicsorog/vicsorít, acsarkodik/ agyarkodik dühösen, farkasnevetés, mérges, mint a pulykakakas*) és az érzelm lecsillapítása, ami a lexikai kutatásban egy vadállat megszelídüléséhez hasonlít (pl. *meghunyázkodik, megjuhászodik/juházik*), a korpuszkutatásban pedig az állat visszafogásához (pl. *visszafogott düh, béklyózott düh, alig bírta féken tartani a dühét*). Csak a korpuszalapú kutatásban volt megtalálható a következő két leképezés: „az állat szabadon engedése → kontrollvesztés” (*engedjük szabadjára dühünket, ránk engedi/ereszti dühét, [f]elszabadul [benne] a düh*) és „az állat életre keltése → a düh felelevenítése” (pl. *új erőre kap a düh*).

Ha a fent leírt hat metaforát, amelyek mindegyike a szaliencialista első tíz metaforája között szerepel, jobban szemügyre vesszük, akkor azt láthatjuk, hogy többségük (kivétel a DÜH VESZÉLYES ÁLLAT metafora és az INTENZITÁS MENNYISÉG metafora bizonyos példái) a TARTÁLY képi sémához kapcsolódik. Sőt, a lexikai kutatás szaliencialistáján egy további TARTÁLY-metafora is ki-tüntetett helyen (4.) szerepel: A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK, ezt lentebb mutatjuk be részletesebben. E TARTÁLY-metaforákban a forrástartomány más-más elemei kerülnek előtérbe, és ez eltérő jelentésfókuszú idéz elő a céltartományban. A forrástartományokban különbözik, hogy a tartály maga a test (A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK) vagy egy testen kívüli tárolóeszköz (A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK); hogy a tartály nyomás alatt van-e (A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG), vagy sem (a többi négy metafora); hogy a tartály a dühös embernek (a legtöbb esetben) vagy a dühöt kiváltó oknak (AZ OKOK TARTÁLYOK metaforában) a metaforikus forrástartománya-e; valamint (ahogy ezt a későbbiekben látni fogjuk) hogy a tartályban milyen anyag van, illetve annak milyen a hőmérséklete (pl. A DÜH FORRÁSBAN LÉVŐ FOLYADÉK metaforában ezek kiemelten fontos tényezők).

Most rátérünk annak a további nyolc metaforának a részletes bemutatá-sára (7–14), amelyek mindegyike az első 10 legszaliensebb metafora között szerepel, de csak az egyik kutatási módszer alapján.

7. A DÜH ŐRÜLET

AZ ŐRÜLET forrástartomány a szótári kutatás alapján a második legszaliensebb metafora (23 típus, 6 leképezés), a korpuszkutatásban pedig a 11. helyen áll (31 token, 18 típus, 6 leképezés). A metafora jelentésfókuszában egyrészt

az érzelmi állapot kezdete (pl. *rájön a bolondóra, elönti a vörös köd az agyát, rájön a tízperc/ötperc, esztét/fejét veszt, becsavarodik*), másrészt pedig a dühös ember viselkedésének kiszámíthatatlansága, veszélyessége áll (pl. *düh-kitörés, eszén kívül van, eszi a kezét, magán kívül van, tajtézik, eszeveszett düh, kidühöngi magát, őrjöng*; vagy néhány korpuszadat: *dühvel énekel őrijító dallamokat, zavart düh, dühében ijesztő módon elkezdett hánykolódni*) mindkét kutatás alapján. Bár az érzelmek kontrollálásának kifejezésére is találunk példát, ezek száma jóval kevesebb (pl. *kényszerzubbonyt húz vkire, magához tér a dühétől*).

8. A DÜH TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK

Érdekes módon, míg a szótári elemzés szerint a negyedik helyen áll ez a metafora (15 típus, 5 leképezés), a korpuszalapú megközelítés szerint csak a 22. a szaliencialistán. És bár szorosan kapcsolódik a fentebb bemutatott NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG forrástartományhoz, van egy lényeges különbség a kettő között: míg az utóbbi a nyomás alatti anyag kontrollálásának képtelenségére fókuszál, addig a TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK forrástartomány esetén a fókuszban a tartályban lévő folyadék növekvő hőmérséklete áll, ami megfelel az érzelmek növekvő intenzitásának (pl. *felforr az agyvíze, forr/fortyog a dühtől, forr benne a düh/harag/méreg, [fel]forr a vére/az epéje, felfortyan, pöszög, mint a kása*). Ebből a tartályból is kijöhet az anyag, de ez kevésbé hirtelen, gőz formájában történik, ami a kontrollvesztés helyett az érzelmek kimutatására helyezi a hangsúlyt (pl. *kiereszti a gőzt, begőzöl*).

9. A DÜH TŰZ

A TŰZ forrástartomány a lexikai kutatásban az ötödik legszaliensebb (11 típus, 6 leképezés), a korpuszadatok alapján pedig a 12. helyen áll (18 token, 17 típus, 7 leképezés). A metafora jelentésfókuszában mindkét kutatásban azonos tartalmak állnak: „a tűz meggyulladás → a düh kezdete” (pl. *begerjed, haragra gerjed, bepípu*), ami hirtelen is történhet (pl. *fellobbant düh, villanó düh*) vagy a „tűz meggyújtása → a düh okozása” (pl. *haragra gerjeszt, öngerjesztéses düh*), „a tűz intenzív égése → a düh intenzitása” (pl. *szeme dühtől lángol, nem lát a pipától, lobog benne a düh, szikrázott a dühtől, füstöl a dühtől*), „a tűz táplálása → a düh intenzitásának fenntartása” (pl. *olajat önt a tüzre, elevenen tartja a tüzet*) és „a tűz veszélyessége → a düh veszélyessége” (pl. *tüzet okád*). A korpuszelemzésben a legtöbb esetben az égő anyag a dühös embert jelképezi, a lexikai elemzésben azonban szerepelnek olyan kifejezések is,

amelyekben az égő anyag tartálya jelenti az érzelmes személyt (pl. *pipás, nagyon pipa*).

10. A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN

Ez egy sematikus metafora, amely csak a lexikai kutatásban található meg: a tizedik helyen áll a szaliencialistán (7 típus, 4 leképezés). Nem kizárólag a DÜH kifejezésére szolgál: a nem érzelmi állapotból az érzelmi állapotba kerülést fejezzük ki vele. *Egészen odavan* például a szerelmes a szerelméért, és *egészen odavan* az aggódó, szomorú vagy dühös ember egy esemény vagy egy személy miatt. A DÜH fogalmával kapcsolatos kutatásunkban a metafora „a racionális én kanonikus helyéből történő kimozdulás → kontrollvesztés” leképezése kerül leginkább a középpontba (pl. *kikel magából, kikel valami ellen, kizökken a nyugalmából, kijön a béketűrésből, kijön a sodrából*), de „a racionális én kanonikus helyéből történő elmozdulás okozója → a düh okozója” leképezés is fontos szerepet kap néhány kifejezésben (pl. *kihoz a béketűrésből*).

A korpuszkutatásban ehhez közel álló sematikus metafora A LÉTEZÉS ITT LEVÉS (pl. *megjön a düh, átfut rajta a düh, viszontlátjuk a dühöt, teret ad dühének*), amely a 13. legszaliensebb metafora a tokenalapú elemzésben (18 token, 16 típus, 7 leképezés). Ez utóbbi metaforának azonban más a jelentésfókusz. Az érzelem létezésén van a hangsúly, különösképpen a kezdetén, elmúlásán és feléledésén.

11. A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK

A korpuszkutatásban a második leggyakrabban előforduló metafora ez a sematikus metafora (342 előfordulás, 2 típus, 4 leképezés). Jelenlétét szinte valamennyi előfordulásában a *düh* szótól lévő birtokjel (pl. *dühöm, dűhe*) vagy ritkább esetben névutó jelzi (*düh nélkül*). A jelentésfókuszban az érzelem létezése áll.

12. A DÜH EMBERI LÉNY

Szintén kizárólag a korpuszalapú elemzésben volt megtalálható a düh megszemélyesített formája, viszont ott a harmadik legszaliensebb metaforaként szerepel. Megjelenik felnőttként és gyerekként (pl. *gyermeteg düh, dühök – saját gyermekeim*); tud sutogni, színészkedni, elkísérni valakit, a kezére

játszani valakinek valamit, és képes elrejtőzni is. A metafora leképezései a következő jelentéselemeket állítják a fókuszba: a düh okozása (pl. „szülés → a düh okozása” [pl. *dühöt szül, a düh valamiből született*]; „negatív emberi tulajdonságok → a düh okozói” [pl. *hiú düh, zavart düh, pajzán düh, ingerült düh, szenilis düh*]), a düh létezése (pl. „kísérő → a düh létezése” [pl. *egyedül van dühével, a düh kíséri*]), a düh morális aspektusai (pl. *rossz tanácsadó*), és az érzelem felett gyakorolt kontroll (pl. *kulturált düh, a düh alakoskodni tanul*).

13. A DÜH TÁRGY

A DÜH TÁRGY metafora a korpuszelemzés hatodik legszaliensebb metaforája (27 token, 24 típus, 15 leképezés), és érdekes módon ez a metafora szintén nem volt fellelhető a lexikai adatokban. Jelentésfókuszában az érzelem létezése, pontosabban annak felfedése vagy elrejtése áll (pl. *látni a dühöt, lenyeli a dühét, véka alá rejt a dühét, aszalt habpártává omlik dühöm*). Emellett néhány más dimenziót is ki tudunk fejezni vele, például az érzelem hasznát vagy hasznavehetetlenségét (pl. *szemétkosárba lehetett dobni a dühöt, dühből készült, dühből jött létre*), intenzitását (pl. *kemény düh, dühüket öklükben tartó*) és kellemetlenségét (pl. *az üzletemberi modor és a düh surlódása*).

14. A DÜH ELLENFÉL

AZ ELLENFÉL forrástartomány mindkét kutatásban azonosítható volt. A korpuszkutatásban hetedikként benne van az első tíz legszaliensebb metaforában (39 token, 22 típus és 11 leképezés), a lexikai kutatásban pedig tizenegyedikként éppen kiesik az első tizből. E metafora szerint az ellenféllel küzdő ember a dühös embernek feleltethető meg. A jelentésfókuszban az érzelem intenzitása (pl. *ostromol a düh, könyörtelenül nyomul előre a düh, harci düh, szorongatja a düh, felsőtestét felém feszítette görcsbe merevedett dühe*) és a kontroll elvesztése áll (pl. *nem bírt a dühökkel, nem tudta legyűrni a dühöt, felülkerekedik a düh*), de kifejezhető vele az érzelem veszélyessége is (pl. *ádáz düh, halál dühe, kövel szórsz, parittyáid lödözöd*).

A felsorolt legszaliensebb metaforákon túl megállapítható, hogy mind a lexikai, mind a korpuszalapú kutatásban kiemelkedően magas százalékban jelent meg a TERMÉSZETI ERŐ forrástartomány, azonban az ide tartozó kifejezések a taxonómiában alacsonyabb rendű kategóriákba (ÁRVÍZ, VIHAR, VULKÁN, VIHAROS VÍZ/HULLÁM) sorolódtak. Ha ezeknek a metaforáknak

a szalienciaszámításakor meghatározott értékeit összeadjuk, akkor azt látjuk, hogy a típusalapú elemzésben az ÁRVÍZ, VIHAR és VULKÁN forrástartományú metaforák összesített értéke 17,7, vagyis a második helyen áll a rangsorban, közvetlenül a NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG után, az ŐRÜLET forrástartományt megelőzve. Ezzel párhuzamosan, a tokenalapú elemzésben a VIHAR, VIHAROS VÍZ/HULLÁM és az ÁRVÍZ forrástartományok összesített értéke pedig 9,2, ami alapján a DÜH TERMÉSZETI ERŐ metafora a korpuszalapú kutatás tizenkettedik legszaliensebb metaforája. A tizenkettedik hely lényegesen hátrébb van, mint a típusalapú kutatásban betöltött második hely, tekintve azonban, hogy a korpuszkutatásban összesen 42 metaforát azonosítottunk a típusalapú kutatásban található 28-cal szemben, kijelenthető, hogy mind a szótárakban, mind pedig a korpuszban megtalálható DÜH-fogalomnak egy gyakran felhasznált, kidolgozott, markáns forrástartományát jelenti a TERMÉSZETI ERŐ. A metafora legszaliensebb típusaként azonosított ÁRVÍZ leképezései a következők a típusalapú elemzés alapján: „áradó víz → düh”, „árvízzel sújtott terület → dühös ember”, „áradás → a düh kifejlődése” (pl. *előnti a düh, előnti a vörös köd, előnti a [pulyka]méreg, előnti az epe, előnti a forráság, epeömlés, előnti az indulat*).

4. A DÜH konceptualizációja a cseh, horvát, orosz, szerb és ukrán nyelvben, összevetve a DÜH magyar konceptualizációjával

4.1. A cseh düh: HNĚV

A DÜH fogalmával kapcsolatos metaforákat a cseh nyelvben Palágyi (megjelenés alatt) vizsgálta meg a fentiekben leírt eljárással. A korpuszvizsgálathoz a *hněv* ('düh') kulcsszót alkalmazta.

Amennyiben összevetjük a cseh kutatás eredményeit a magyar kutatás eredményeivel, azonnal szembetűnik a jelentős különbség az azonosított metaforák számát illetően. Az eredmények ugyanis azt mutatják, hogy a magyar nyelvben azonosított metaforák száma a cseh metaforák számának több mint kétszeresét teszi ki mind a lexikai (cseh: 13, magyar: 28), mind a korpuszalapú vizsgálatban (cseh: 18, magyar: 42). Ez a számbeli különbség arra enged következtetni, hogy a magyar nyelvnek jelentős mértékben összetettebb lehet a DÜH fogalmával kapcsolatos metaforarendszere, mint a csehé. Amennyiben azonban megfigyeljük a két megközelítés segítségével kapott tíz legszaliensebb cseh metaforát (ld. a 2. táblázat adatait), azt tapasztalhatjuk, hogy a cseh nyelv beszélői elsősorban épp olyan metaforákat alkalmaznak a DÜH metaforikus konceptualizálására, amelyek a magyar konceptualizáció szempontjából is a legmeghatározóbbak.

2. táblázat: A cseh HNĚV ('düh') fogalom első 10 metaforikus forrástartományja szaliciencia alapján rangsorolva a lexikai és korpuszalapú elemzésben

Lexikai megközelítés	Rang a magyarban	Korpuszalapú megközelítés	Rang a magyarban
1. A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT	3.	1. A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG	5.
2. A DÜH TŰZ	5.	2. A DÜH TŰZ	12.
3. A DÜH TERMÉSZETI ERŐ	*	3. A DÜH TERMÉSZETI ERŐ	*
4. A DÜH ÖRDÖG	28.	4. A DÜH ELLENFÉL	7.
5. A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG	1.	5. AZ INTENZITÁS MENNYISÉG	4.
6. A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK	4.	6. A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK	2.
7. A DÜH ŐRÜLTSÉG	2.	7. A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK	22.
8. A DÜH ELLENFÉL	11.	8. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	1.
9. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	6.	9. A DÜH FEGYVER	14.
10. AZ INTENZITÁS MENNYISÉG	8.	10. A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT	9.

Lexikai megközelítés

A típusalapú, azaz lexikai megközelítés alapján azonosított tíz legszaliciensebb metafora közül nyolc a magyarban is az első tíz között szerepel: A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG (1.), A DÜH ŐRÜLTSÉG (2.), A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT (3.), A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK (4.), A DÜH TŰZ (5.), A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (6.), AZ INTENZITÁS MENNYISÉG (8.), valamint A DÜH TERMÉSZETI ERŐ metaforához sorolható specifikusabb metaforák (melyek összesítve a második helyet foglalják el; ld. a magyar fejezet végén található leírást erről). Ennek fényében csak két olyan

cseh metafora marad, amely a magyarban lejjebb helyezkedik el a rangsorban, méghozzá A DÜH ELLENFÉL és A DÜH ÖRDÖG, melyek közül az első a magyarban a 11. helyen szerepel, tehát szalienciája szempontjából ez sem mutat lényeges eltérést. A másik, az ÖRDÖG-metafora⁶ azonban a magyarban a legkevésbé szaliens metaforaként a 28. helyet foglalja el, míg a cseh nyelvben a 4. legszaliensebb metaforaként kiemelkedő szerepet tölt be a DÜH konceptualizálásában.

Amennyiben megfigyeljük a tíz legszaliensebb metaforát a magyar lexikai kutatásban, megállapíthatjuk, hogy csupán háromnak nincs megfelelője a cseh kutatásban részletezett metaforák között, de ha alaposan szemügyre vesszük a cseh kutatásban feldolgozott egyes kifejezéstípusokat, akkor elszórtan (más fogalmi metaforákhoz sorolt kifejezéseknél) ezeknek a fogalmi metaforáknak a logikája is fellelhető: A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK (*puknout vzteky* 'haragban tört ki'), AZ OKOK TARTÁLYOK (*v návalu vzteku* 'düh-rohamában [tesz vmit]') és A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN (*vzteky vyletět/vylítnout/vyskočit z kůže* 'dühében kirepül/kiugrik a bőréből'). Ez azt jelenti, hogy a legszaliensebb cseh metaforák mind fellelhetők a magyarban, és a legszaliensebb magyar metaforák is mind fellelhetők a csehben. Továbbá az említett három magyar fogalmi metaforáról eltekintve a többi hét a csehben is az első tíz között szerepel, ami még inkább alátámasztja a két nyelv konceptualizációi között meglévő hasonlóságokat.

Vannak azonban mindkét nyelvben olyan metaforák is, amelyeket a másikban nem lehetett a lexikai módszer használatával identifikálni. A tizenhárom cseh metafora között található egy olyan metafora, amelynek a magyar metaforák között nincs megfelelője, méghozzá A DÜH FEGYVER. A huszonnyolc magyar metafora között viszont tíz olyan metafora szerepel, amely a csehben nem volt fellelhető: A DÜHÖS EMBER VULKÁN, A DÜHÖS EMBER EGY KÉSZÜLÉK, A DÜH TEHER, A DÜH AZ EGYENSÚLY ELVESZÍTÉSE, A DÜH GYILKOS, A DÜH OKA EGY ZAVARÓ DOLOG/KELLEMETLENSÉG, AZ OKOZOTT VÁLTOZÁS KÉNYSZERÍTETT MOZGÁS, A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI ANYAGOK, AZ INTENZITÁS SEBESSÉG ÉS FUNKCIONALITÁS FENT.

⁶ Azt hozzá kell tenni, hogy a magyarban az ÖRDÖG forrástartomány nem a düh érzelmét, hanem magát a dühös embert konceptualizálja ördöggként (A DÜHÖS EMBER ÖRDÖG). Azonban a cseh metaforához sorolt kifejezéstípusok a dühös emberre is és a düh érzelmére is vonatkoznak, ezért a magyar és a cseh metaforát egymásnak megfelelő metaforáknak tekintettük.

Korpuszalapú megközelítés

A tokenalapú megközelítés, azaz a korpuszvizsgálat eredményei hasonló tendenciáról tanúskodnak. A tíz legszaliensebb cseh metafora közül mindegyik jelen van a magyar nyelvben is (A DÜH TERMÉSZETI ERŐ metafora helyett újból több specifikusabb metaforáról olvashatunk), és közülük a következők hat a magyarban is az első tíz között szerepel: A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (1.), A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK (2.), AZ INTENZITÁS MENNYISÉG (4.), A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG (5.), A DÜH ELLENFÉL (7.) és A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT (9.). A magyar metaforák, amelyek a cseh ekvivalenseikkel szemben nem kerültek a rangsor első tíz metaforája közé A DÜH TŰZ (12.), A DÜH FEGYVER (14.) és A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK (22.), valamint A DÜH TERMÉSZETI ERŐ metaforának megfelelő magyar metaforák (A DÜH VIHAR [20.], A DÜH VIHAROS VÍZ/HULLÁM [28.] és A DÜH ÁRVÍZ [33.]) sem kapnak helyet (összesítve sem) a magyar rangsor legelején.

Ha a magyar eredmények felől közelítünk, azt láthatjuk, hogy a tíz legszaliensebb metafora közül csupán kettő híján mindegyik megtalálható a cseh korpuszban is, melyek közül hat a csehben éppúgy az első tíz között szerepel (A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG [1.], A DÜH ELLENFÉL [4.], AZ INTENZITÁS MENNYISÉG [5.], A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK [6.], A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK [8.] és A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT [10.]), kettő viszont a cseh rangsorban csak az első tíz után kap helyet (A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK [11.] és AZ OKOK TARTÁLYOK [14.]). Viszont a két hiányzó metafora logikája is kismértékben ugyan, de jelen van az adatok között. Az egyik A DÜH EMBERI LÉNY, avagy a düh megszemélyesítése. Bár a korpusz nem tartalmazott olyan kifejezéseket, amelyek megfelelhetnének a metafora magyar változatánál előforduló sokszínű kifejezéseknek (pl. *düh kíséri*, *kulturált düh*, *a düh elkapja a tollat*), a megszemélyesítés logikája mégis szükséges alapját képezi egy specifikusabb metaforának, amely viszont a negyedik legszaliensebb a csehben – A DÜH ELLENFÉL. A másik látszólag hiányzó metafora A DÜH TÁRGY, egy kimondottan széles spektrumú metafora, melynek logikája megfigyelhető elszórtan egyes (más metaforákhoz is besorolható) kifejezéstípusoknál, pl. *jeho hmatatelné hněv* 'tapintható dühét' vagy *jejichž hněv a rozhořčení bylo tak hmatatelné* 'akinek dühé és felháborodása olyan tapintható volt'. Ezzel tulajdonképpen újból azt állapíthatjuk meg, amire már a típusalapú, azaz lexikai megközelítés eredményeinek összevetése is rámutatott: bár lényegesen több DÜH-metaforáról tanúskodik a magyar korpuszvizsgálat, a legjelentő-

sebb magyar metaforák mind megfigyelhetők a csehben, és fordítva, a legjelentősebb cseh metaforák is mind jelen vannak a magyarban.

Ha viszont figyelembe vesszük az összes cseh metaforát, akkor három olyat találunk, amely a magyarban nem fordult elő: A DÜH HIDEGSÉG, A DÜH EGY FO-LYAMAT ÉS A DÜH EGY BÜDÖS ENTITÁS. Ezzel szemben a magyar metaforáknak több mint fele (összesen 22) nem található meg a cseh korpuszban: A DÜH EGY FELSŐBB RANGÚ SZEMÉLY, A DÜH EGY LAKÁSBAN LAKÓ SZEMÉLY, A DÜH TEHER, A DÜH ŐRÜLTÉG, A DÜH EGY GYILKOS, A DÜH MÉREG, A DÜH EGY INSPIRÁCIÓS ERŐ, A DÜH ISTENI LÉNY, A DÜH MÁMOR, A DÜH EGY HANGSZER, A DÜH EGY ESZKÖZ, A DÜH EGY NÖVÉNY, A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI ANYAGOK, AZ OKOK ALAPOK, AZ OKOK ERŐK, AZ OKOZOTT VÁLTOZÁS KÉNYSZERÍTETT MOZ-GÁS, A LÉTEZÉS ITT LEVÉS, AZ ERKÖLCS SZÉPSÉG, AZ INTENZITÁS SÖTÉTSÉG, AZ INTENZITÁS POKOL, AZ INTENZITÁS SZÁRAZSÁG ÉS FUNKCIONALITÁS FENT. Bár ezek a metaforák egyértelműen bizonyítják a DÜH fogalmával kapcsolatos konceptualizációk sokszínűségét és flexibilitását, gyakran kreativitását a ma-gyar nyelvben, szalienciájuk szempontjából mégis kevésbé meghatározóak, mint azok a fentiekben tárgyalt metaforák, amelyeket a cseh korpuszvizsgá-lat is feltárt.

4.2. A horvát düh: LJUTNJA

A DÜH fogalmi metafora első átfogó lexikai és korpuszalapú vizsgálatát Brdar, Brdar-Szabó és Despot (megjelenés alatt) végezte a horvát nyelvben. Kutatásukat a fentiekben már ismertetett módszerre alapozták. Kiinduló-pontként a *ljutnja* ('düh') kulcsszót választották. Az alábbiakban a magyarral egybevetve tekintjük át a horvát nyelvre vonatkozó kutatási eredményeiket.

A DÜH fogalmi metafora horvát–magyar összehasonlító vizsgálata alap-ján a jelen tanulmányban figyelembe vett többi szláv nyelvhez hasonló kép rajzolódik ki. Megállapítást nyert, hogy a lexikai elemzés során azonosított metaforatípusok száma közel áll egymáshoz a magyarban és a horvátban (horvát: 23 metafora, magyar: 28 metafora), a korpuszalapú megközelítés azonban jelentős különbséget mutatott ki (horvát: 71, magyar: 42 metafo-ra). A horvát nyelvben azonosított 10 legszaliensebb metafora tekintetében ugyanakkor megállapítható, hogy mindkét megközelítés alapján jelentős az egyezés a két nyelvben.

3. táblázat: A horvát LJUTNJA (‘düh’) fogalom első 10 metaforikus forrástartománya szaliencia szerint rangsorolva a lexikai és a korpuszalapú megközelítésben

Lexikai megközelítés	Rang a magyarban	Korpuszalapú megközelítés	Rang a magyarban
1. A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK	4.	1. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	1.
2. A DÜH ELLENFÉL	11.	2. A DÜH ÉLŐLÉNY	/
3. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	6.	3. A DÜH ELLENFÉL	7.
4. A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT	3.	4. AZ ÁLLAPOTOK HELYEK	30.
5. A DÜH TŰZ	5.	5. A DÜH VIZUÁLIS MEGJELENÍTÉSE KOMMUNIKÁCIÓ	/
6. A DÜH EGY NÖVÉNY	/	6. A DÜH (TARTÁLYBAN LÉVŐ) FOLYADÉK	/
7. A DÜH EGY ÉLŐLÉNY	/	7. A DÜH TÁRGY	6.
8. A DÜH ÓRÜLTÉG	2.	8. A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT	9.
9. A DÜH TERMÉSZETI CSAPÁS	*	9. A DÜH TARTÁLY/HELY	/
10. A DÜH TEHER	18.	10. A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG	5.

Lexikai megközelítés

A horvát szótáralapú elemzés alapján megállapított tíz legszaliensebb metafora közül részben vagy egészen hat a magyarban is megtalálható az első tíz között: A DÜH ÓRÜLTÉG (2.), A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT (3.), A DÜH TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK (4.), A DÜH TŰZ (5.), A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (6.), valamint A DÜH TERMÉSZETI CSAPÁS metaforának megfelelő specifikus metaforák, melyek a magyar ranglistán összesítve a második helyen szerepnének. Két olyan metafora van a lexikai megközelítés tíz legszaliensebb horvát metaforái között, amelyek a magyar lexikai kuta-

tás alapján nem voltak beazonosíthatók. Ezek a horvát rangsorban a hatodik helyre besorolt A DÜH NÖVÉNY, valamint a hetedik helyet elfoglaló A DÜH EGY ÉLŐLÉNY metafora. Fontos különbség ezenkívül az is, hogy a horvát rangsor szerinti második forrástartomány, az ELLENFÉL a magyarban csak a 11. helyet foglalja el, illetve az, hogy a horvát rangsor szerinti tizedik forrástartomány, a TEHER a magyarban csak a 18. helyen szerepel.

Ha a magyar–horvát egybevetésben a szótáralapú kutatás tíz legszaliensebb DÜH-metaforájának a beazonosítását a magyar felől indítjuk el, akkor a magyar rangsorban négy olyan metaforát találunk az első tíz között, amely a horvátban egyáltalán nem fordul elő: A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK, AZ INTENZITÁS MENNYISÉG, AZ OKOK TARTÁLYOK ÉS A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN. Érdekes körülmény, hogy ezek a horvátból teljesen hiányzó metaforatípusok a tízes szaliencia-rangsor utolsó négy helyét foglalják el a magyarban, ami ugyanakkor azt is jelenti, hogy a hat legfontosabb magyar típusnak van megfelelője a horvátban is. Az összesített magyar szaliencia-rangsorban szereplő, a horvátból azonban hiányzó metaforatípusok továbbá a következők: FUNKCIONALITÁS FENT, A DÜH OKOZÁSA ERŐTELJES MOZGÁS, A DÜHÖS EMBER EGY KÉSZÜLÉK, AZ OKOZOTT VÁLTOZÁS KÉNYSZERÍTETT MOZGÁS, AZ INTENZITÁS SEBESSÉG, A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜL LÉVŐ ANYAGOK, A DÜH AZ EGYENSÚLY ELVESZÍTÉSE.

A lexikai megközelítés által feltárt összes metafora horvát–magyar egybevető vizsgálata során a következő eredményre jutunk: a horvát szótárak alapján beazonosított 23 metafora közül a következő 9 nem található meg a magyarban: A DÜH EGY NÖVÉNY, A DÜH EGY ÉLŐLÉNY, A DÜH OLYAN LÉNY, AMELY ESZI/ROMBOLJA A SZEMÉLYT, A DÜH EGY FEGYVER, AZ ÉRZELEM ÉRINTÉS, A DÜH EGY ESZKÖZ, A DÜH MÉREG, A DÜHÖS SZEMÉLY TARTÁLYBAN LEVŐ ROBBANÉKONY/GYÚLÉKONY ANYAG, A DÜH IZGATOTTSÁG.

Korpuszalapú megközelítés

A horvát metaforák korpuszvizsgálat által létrehozott szaliencialistáján szereplő első tíz metafora közül három kivételével az összes azonosítható a magyar korpuszban is. A magyar korpuszalapú rangsorból hiányzó metaforák a következők: A DÜH EGY ÉLŐLÉNY, A DÜH VIZUÁLIS MEGJELENÍTÉSE KOMMUNIKÁCIÓ, valamint A DÜH (TARTÁLYBAN LÉVŐ) FOLYADÉK. Ezek közül az első és az utolsó lényegében a magyarban is rendelkezik megfelelővel, ha számításba vesszük az EMBERI LÉNY, illetve A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LEVŐ ANYAGOK metaforákat, amelyek ugyan más hierarchizációs

szinthez tartoznak, de részleges egyezés mindenképpen kimutatható mindkettőnél. A horvát korpuszalapú lista öt metaforája a magyarban is a rangsor élén helyezkedik el, így tehát a legfontosabb tíz metafora közé sorolható. Ezek a következők: A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (1.), A DÜH NYOMÁS ALATT LEVŐ ANYAG (5.), A DÜH TÁRGY (6.), A DÜH ELLENFÉL (7.), A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT (9.).

A magyar nyelv oldaláról indítva a vizsgálódást, a korpuszalapú megközelítés első tíz legszaliensebb metaforájához kivétel nélkül lehet horvát megfelelőt találni azzal a megszorítással, hogy ezek közül egy a horvátban nem rendelkezik közvetlen, illetve tökéletes megfelelővel, mivel AZ OKOK TARTÁLYOK metaforához a horvátban csak a más hierarchizációs szinten levő A DÜH TARTÁLY/HELY⁷ korpuszvizsgálatra alapozott metaforát lehet hozzárendelni. A DÜH TARTÁLY/HELY metafora a horvát szalencia-rangsorban megtalálható a tízes listán belül, pontosabban a kilencedik helyen. Emellett AZ INTENZITÁS MENNYISÉG korpuszalapú metaforának is van megfelelője, viszont a horvátban hátrább helyezkedik el, pontosabban a 15. helyet foglalja el.

Ha a horvát nyelvben a korpuszvizsgálat során beazonosított összes, 71 metaforát figyelembe vesszük, akkor megállapítható, hogy közülük 45 nem szerepel a magyar korpuszalapú szalencia-rangsorban, amely összesen 42 beazonosított metaforatípust foglal magába. A magyarban nem dokumentált, a horvátban viszont korpuszalapú módon kimutatott metaforák csökkenő szalencia szerint rendezve a következők: A DÜH ÉLŐLÉNY, A DÜH VIZUÁLIS MEGJELENÍTÉSÉNEK KINYILVÁNÍTÁSA KOMMUNIKÁCIÓ, A DÜH (TARTÁLYBAN LÉVŐ) FOLYADÉK, A DÜH KONTROLLÁLHATATLAN ERŐ, A DÜH FOGVAEJTŐ, DÜHÖSNEK LENNI SZEREPET JÁTSZANI / ÁLARCOT VISELNI, A DÜH GÉP, A DÜHPUSZTÍTÓ ERŐ, A DÜH TÁPLÁLÉK, A DÜH MOZGÁS AKADÁLYOZÁSA, A DÜH EGY ÉPÜLET, A DÜH SZENVEDÉS, A DÜH FIGYELMEN KÍVÜL HAGYÁS, A DÜH EGY ESEMÉNY, A DÜH IZGATOTTSÁG, A DÜH ELEKTROMOSSÁG, A DÜH ÖSVÉNY, A DÜH NYOMÁS, A DÜH VESZÉLY, A DÜH TISZTÁLTALANSÁG / AZ ERKÖLCSTELEN PISZKOS, A DÜH FÁJDALOM, A DÜH SZELLENTÉS, A DÜH FÜGGŐSÉG, A DÜH MOZGATÓERŐ, A DÜH BŰN, A DÜH LENT VAN / A ROSSZ LENT VAN, A DÜH VILLAMOSSÁG, A DÜH A GONOSZ, A DÜH FOJTOGATÓ ERŐ, A DÜH SUGÁRZÁS, A DÜH ZAJ, A DÜH ÖSZTÖN, AZ OKOZATI KAPCSOLATOK CSALÁDI KAPCSOLATOK / AZ OKOZÓ SZÜLŐ, A DÜH HIDEGSÉG, A DÜH SZÖVET / A BEAVATKOZÁS FONÁS, A DÜH EGY MEGMENTŐ, A DÜH EGY PROBLÉMA, HASONLÓNAK LENNI FIZIKAI MEGKÖTÖTTség / AZ OKOZAT KAPCSOLAT, A DÜH EGY FELHŐ, A DÜH BURKOLAT, A DÜH VONZÓERŐ,

⁷ A horvát korpuszvizsgálat keretében beazonosított a DÜH TARTÁLY/HELY metafora a hozzá sorolt kifejezéstípusai alapján egyszerre két magyar metafora megfelelője: AZ OKOK TARTÁLYOK ÉS A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK.

A DÜH SZEMÉT, A DÜH KERESZTAPA / VALAMINEK A MEGENGEDŐJE KERESZTAPA, A DÜH LUXUS / A KIVÁLTSÁG LUXUS, AZ EMLÉKEZETBE VÉSÉS ÍRÁS, A DÜH TITOK, A DÜH KÍNZÓ. Fontos hangsúlyozni, hogy a DÜH TARTÁLYBAN LÉVŐ FOLYADÉK metafora a magyar kifejezésekben is előfordul, csak ott ezek a BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK metafora alá lettek besorolva. Összességében megállapítható, hogy az alacsony szalienciájú metaforák általában egyéni különbségek megjelenítői, és többnyire kreatív nyelvhasználat során jönnek létre.

4.3. Az orosz düh: GNEV

A DÜH fogalmát az orosz nyelvben Rommel Anna (megjelenés alatt) vizsgálta meg a fentiekben megfogalmazott módszerrel. Kutatásához a *гнев* ('düh', a továbbiakban *gnev*) kulcsszót választotta. Az alábbiakban az orosz és a magyar metaforakutatás eredményeit vetjük össze egymással.

Az eredmények tükrében elmondható, hogy az azonosított metaforák száma nagyon közel áll egymáshoz a magyarban és az oroszban, mind a típus- (mindkét nyelvben 28 metafora), mind pedig a tokenalapú elemzésben (orosz: 41, magyar: 42 metafora). Ha az orosz nyelvben előforduló 10 legszaliensebb metaforát vesszük számba, akkor szintén elmondható, hogy nagymértékű az egyezés a két nyelvben, mindkét megközelítés alapján.

4. táblázat: Az orosz *gnev* ('düh') fogalom első 10 metaforikus forrástartománya szaliencia alapján rangsorolva a lexikai és korpuszalapú elemzésben

Lexikai megközelítés	Rang a magyarban	Korpuszalapú megközelítés	Rang a magyarban
1. A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT	3.	1. A DÜH TÁRGY	6.
2. A DÜH TŰZ	5.	2. A DÜH TŰZ	12.
3. AZ ÁLLAPOTOK HELYEK		3. AZ ÁLLAPOTOK HELYEK	30.
4. A DÜH ŐRÜLET	2.	4. A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK	2.

Lexikai megközelítés	Rang a magyarban	Korpuszalapú megközelítés	Rang a magyarban
5. A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN	10.	5. A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT	9.
6. A DÜH TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK	4.	6. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	1.
7. A DÜH TERMÉSZETI ERŐ	*	7. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK	10.
8. BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	6.	8. A DÜH TERMÉSZETI ERŐ	*
9. A DÜH ÖRDÖG	28.	9. A DÜH EMBERI LÉNY	3.
10. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK	7.	10. A DÜH FEGYVER	14.

Lexikai megközelítés

Az orosz típusalapú elemzés alapján megállapított tíz legszaliensebb metafora közül nyolc a magyarban is az első tíz között szerepel: A DÜH ŐRÜLET (2.), A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT (3.), A DÜH TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK (4.), A DÜH TŰZ (5.), A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (6.), A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK (7.), A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN (10.), valamint A DÜH TERMÉSZETI ERŐ metaforának megfelelő specifikus metaforák (összesítve a második helyen szerepelnének). Egyetlen olyan metafora van csak a típusalapú megközelítés tíz legszaliensebb orosz metaforái között, amely a magyar lexikai kutatás alapján nem volt azonosítható, ez az orosz rangsorban harmadikként megjelölt AZ ÁLLAPOTOK HELYEK metafora. Továbbá az orosz lista szerinti kilencedik forrástartomány, az ÖRDÖG a magyarban csak a 28. helyen áll.⁸

Ha magyar–orosz összehasonlításban a lexikai kutatás tíz legfontosabb DÜH-metaforáját a magyar felől közelítjük meg, akkor azt láthatjuk, hogy a magyarban szintén két olyan metafora szerepel az első tíz között, amely az

⁸ Az orosz A DÜH ÖRDÖG metaforát a magyar A DÜHÖS EMBER ÖRDÖG metafora megfelelőjének tekintettük annak ellenére, hogy eltérnek a céltartományok, mivel az oroszban előfordulnak mind a düh érzelmére, mind a dühös emberre vonatkozó példák.

orosz rangsorban egyáltalán nem, vagy csak hátrébb kapott helyet: AZ OKOK TARTÁLYOK ÉS AZ INTENZITÁS MENNYISÉG. Ezek közül az OKOK TARTÁLYOK a magyarban a 9., az oroszban pedig a 27. helyen áll, az INTENZITÁS MENNYISÉG metafora pedig nem szerepel az orosz típusalapú megközelítés metaforái között. Érdekes, hogy mindkét nyelv típusalapú megközelítéssel feltárt metaforái között van tehát egy általánosabb, nem csak a DÜH fogalmára vonatkozó metafora, amely a másik nyelvből hiányzik: az oroszban ez az ÁLLAPOTOK HELYEK, a magyarban pedig az INTENZITÁS MENNYISÉG.

Ha a lexikai kutatás által azonosított összes metaforát számításba vesszük, akkor a következőt állapíthatjuk meg. Az orosz szótárakban felfedezett 28 metafora közül a következő 11 nem található meg a magyarban: AZ ÁLLAPOTOK HELYEK, A DÜH TÁRGY, A DÜH FEGYVER, A DÜH A SZÍVTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAG, A DÜH TARTÁLYBAN LÉVŐ FOLYADÉK, A KONTROLL BIRTOKLÁS, A DÜH EMBERI LÉNY, A DÜH EGY INSPIRÁCIÓS ERŐ, A DÜH MÉREG, A DÜH EGY ESZKÖZ, AZ INTENZITÁS NEHÉZSÉG. A TARTÁLYBAN LÉVŐ FOLYADÉK metafora a magyarban is megtalálható, csak ott a BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK metafora alá vannak besorolva az ide tartozó kifejezések.

A magyar szaliencialistán felsorolt, az orosz listán azonban nem azonosítható metaforák száma 13, ezek a következők: AZ INTENZITÁS MENNYISÉG, A DÜH ÁRVÍZ, FUNKCIONALITÁS FENT, A DÜH OKOZÁSA ERŐTELJES MOZGÁS, A DÜHÖS EMBER EGY KÉSZÜLÉK, A DÜH TEHER, A DÜHÖS EMBER VULKÁN, A DÜH KESERŰSÉG, A DÜH BETEGSÉG, AZ OKOZOTT VÁLTOZÁS KÉNYSZERÍTETT MOZGÁS, AZ INTENZITÁS SEBESSÉG, A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜL LÉVŐ ANYAGOK, A DÜH AZ EGYENSÚLY ELVESZÍTÉSE.

Korpuszalapú megközelítés

Az orosz metaforák tokenalapú szaliencialistáján szereplő első 10 metafora közül az összes megtalálható a magyar korpuszban is. Közülük hat metafora a magyarban is a lista elején, az első 10 metafora között szerepel (A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK [1.], A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK [2.], A DÜH EMBERI LÉNY [3.], A DÜH TÁRGY [6.], A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT [9.], A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK [10.]), négy azonban csak csak hátrébb kapott helyet a magyar rangsorban (A DÜH TŰZ [12.], AZ ÁLLAPOTOK HELYEK [30.], A DÜH FEGYVER [14.], illetve a A DÜH TERMÉSZETI ERŐ metaforának megfelelő metaforák [összesítve a tizenkettedik helyen szerepelnének]).

A magyar nyelv oldaláról nézve, a tokenalapú megközelítés első 10 legszalienesebb metaforája közül a következő négy kisebb szalienenciaértékkel

rendelkezik az orosz listán: A DÜH ELLENFÉL (15.), AZ OKOK TARTÁLYOK (16.), AZ INTENZITÁS MENNYISÉG (17.), A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG (20.).

Ha az orosz nyelvben meglévő összes, 41 metaforát számba vesszük, közülük a következő 12 nem szerepel a magyar korpuszalapú szaliencialistán: A DÜH TARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAG, A DÜH HANG, A DÜH IJESZTŐ SZEMÉLY, AZ INTENZITÁS KEMÉNYSÉG, A DÜH ÖRDÖG, A DÜH OKA EGY ZAVARÓ DOLOG/ KELLEMETLENSÉG, AZ ÉRZELEM ÉRINTÉS, A DÜH A SZÍVTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAG, A DÜH IZGATOTTSÁG, A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN, AZ OKOZÁS KAPCSOLÓDÁS, A DÜH A LÉLEKBE VAN. Fontos azonban megjegyezni, hogy a DÜH A SZÍVBEN VAN és A DÜH TARTÁLYBAN LÉVŐ FOLYADÉK metafora a magyar kifejezésekben is megtalálható, csak ott ezek a BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK metafora alatt kaptak helyet.

A magyar nyelvben a korpuszkutatás során 42 metaforát azonosítottunk. Az orosz korpuszalapú szaliencialistán ezek közül a következő 15 hiányzik: A LÉTEZÉS ITT LEVÉS, AZ OKOK ERŐK, A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI ANYAGOK, A DÜH EGY LAKÁSBAN ÉLŐ SZEMÉLY, A DÜH EGY HANGSZER, A DÜH VIHAROS VÍZ/HULLÁM, A DÜH MÁMOR, AZ OKOK ALAPOK, A DÜH ÁRVÍZ, A DÜH MÉREG, A DÜH ISTENI LÉNY, A DÜH KESERŰSÉG, AZ INTENZITÁS POKOL, AZ ERKÖLCSÖS SZÉP, AZ INTENZITÁS SZÁRAZSÁG. Bár Rommel nem azonosította ezeket a metaforákat, kettő közülük mégis tetten érhető más metaforák alatt felsorolt kifejezésekben. A LÉTEZÉS ITT LEVÉS metafora például a TÁRGY forrástartomány alatt felsorolt néhány kifejezésben lelhető fel: *улетучился гнев* (*uletuchilsya gnev*) 'a düh eltűnt'; *гнев исчез* (*gnev ischez*) 'a düh eltűnt', *часть гнева улетучилась* (*chast' gneva uletuchilas'*) 'a düh egy része elszállt'. A VIHAROS VÍZ/HULLÁM forrástartomány pedig megtalálható az *омут гнева* (*omut gneva*) 'a düh örvénye' kifejezésben, amelyet Rommel a taxonómiában feljebb lévő TERMÉSZETI ERŐ forrástartományhoz sorolt.

4.4. A szerb düh: BES

Az adatbázisunkba foglalt szerb nyelvű lexikai és korpuszalapú vizsgálattal Papišta (megjelenés alatt) foglalkozott. A korpuszvizsgálatot a *bes* ('düh') kulcsszóra alapozta.⁹

Az azonosított metaforák számát illetően azt láthatjuk, hogy a szerb és a magyar lexikai vizsgálatok szinte ugyanannyi metaforát identifikáltak

⁹ A szerb nyelvben két szót tekinthetünk a DÜH-fogalom kontextusában központi értékűnek. Ezek egyrészt a már említett *bes*, másrészt pedig a *ljutnja*, amely a horvát korpuszvizsgálat keretében került alkalmazásra. A részletes indoklásért, hogy miért esett a döntés a szerb kutatásban a kettő közül a *bes* kulcsszóra ld. Papišta (megjelenés alatt, [2. Methodology]).

(szerb: 29, magyar: 28). A korpuszalapú kutatások eredményei között viszont van jelentősebb számbeli különbség, ugyanis a szerb vizsgálat tizenöt-tel több metaforát azonosított (szerb: 57, magyar 42).

Összevetésünk kiindulópontjaként a szerbben a két megközelítés segítségével azonosított tíz legszaliensebb metafora szolgál (ld. 5. táblázat).

5. táblázat: A szerb BES ('düh') fogalom első 10 metaforikus forrástartománya szalienencia alapján rangsorolva a lexikai és korpuszalapú elemzésben

Lexikai megközelítés	Rang a magyarban	Korpuszalapú megközelítés	Rang a magyarban
1. A DÜHÖS VERBÁLIS CSELEKVÉS ERŐSZAKOS FIZIKAI CSELEKVÉS	/	1. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	1.
2. A DÜH TŰZ	5.	2. A DÜH TÁRGY	6.
3. A DÜHÖS EMBER VESZÉLYES ÁLLAT	3.	3. A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK	2.
4. AZ ÁLLAPOTOK HELYEK	/	4. A LÉTEZÉS ITT LEVÉS	13.
5. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	6.	5. A DÜH IRÁNYÍTOTT ERŐ	/
6. AZ ÉRZELEM ÉRZÉKELES	/	6. A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT	9.
7. A DÜH ŐRÜLTÉG	2.	7. A DÜH ELLENFÉL	7.
8. A DÜH VESZETTSÉG	/	8. AZ ESEMÉNYEK MOZGÁSOK	/
9. A DÜHÖS ÁLLAPOT MAGÁN KÍVÜL (ÉS ÖNMAGÁTÓL TÁVOL) LÉT	10.	9. A DÜH EMBERI LÉNY	3.
10. A DÜHÖS EMBER FEGYVER	/	10. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI ANYAGOK	19.

Lexikai megközelítés

Ha a lexikai megközelítéssel azonosított legszaliensebb szerb metaforákból indulunk ki, arra leszünk figyelmesek, hogy a két nyelv között viszonylag kevés

a megegyezés. A tízből fele megtalálható a magyarban is a feltüntetett metaforák között, szintén az első tíz között. Ezek a következők: A DÜH ÓRÜLTÉG (2.), A DÜHÖS EMBER VESZÉLYES ÁLLAT¹⁰ (3.), A DÜH TŰZ (5.), A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (6.) ÉS A DÜHÖS ÁLLAPOT MAGÁN KÍVÜL (ÉS ÖNMAGÁTÓL TÁVOL) LÉT¹¹ (10.). A másik fele azonban nem található meg a feltüntetett metaforák között: A DÜHÖS VERBÁLIS CSELEKVÉS ERŐSZAKOS FIZIKAI CSELEKVÉS, AZ ÁLLAPOTOK HELYEK¹², AZ ÉRZELEM ÉRZÉKELÉS, A DÜH VE SZETTSÉG¹³ ÉS A DÜHÖS EMBER FEGYVER.¹⁴ A legszaliensebb metafora a szerb lexikai kutatás szerint A DÜHÖS VERBÁLIS CSELEKVÉS ERŐSZAKOS FIZIKAI CSELEKVÉS olyan kifejezéstípusokkal, mint *dati nekome po nosu* 'orron üt vkit', *uzimati nekoga na zub* 'fogra vesz vkit', *lomiti koplja* 'lándzsát tör [vkivel]', *bacati na nekoga drvlje i kamenje* 'fával és kővel dobál vkit' vagy *otvoriti/*

¹⁰ A szerb A DÜHÖS EMBER VESZÉLYES ÁLLAT metafora elnevezésében más a céltartomány (DÜHÖS EMBER), mint a magyar megfelelőjének esetében (DÜH). A szerbben ugyanis szükség mutatkozott két metafora megkülönböztetésére, mivel a lexikai elemzésben 20 kifejezéstípusból 19 a dühös embert konceptualizálja állatként (pl. *podivaljti* 'megvadul', *dići rogova* 'emeli szarvait', *izlajati se* 'kiugatja magát'), és csak egyetlen kifejezésben magát az érzelmet (*probuditi bes* 'felébreszti a dühöt'). Ezzel szemben a korpuszvizsgálatban kizárólag a DÜH céltartomány fordult elő a VESZÉLYES ÁLLAT forrástartománnyal, bizonyítva, hogy két külön jelenségről van szó a szerb nyelvben. Mivel azonban a magyarban található kifejezéstípusok is hasonló megkülönböztetést engednek meg, a lexikai vizsgálatok összevetésekor a DÜHÖS EMBER VESZÉLYES ÁLLAT metaforát a magyar metafora megfelelőjének tekintették.

¹¹ Bár a magyarban ilyen név alatt nem szerepel metafora, ez tulajdonképpen A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN metafora megfelelője (pl. *biti izvan sebe* 'mágn kívül van', *iskočiti iz kože* 'kiugrik a bőreből', *izvesti nekoga iz živaca* 'kihoz vkit az idegeiből'). A magyar metafora azonban magába foglal olyan kifejezéstípusokat is, amelyek a szerb kutatásban A DÜH VALAMELY NORMÁTÓL VALÓ ELTÉRÉS (pl. *izvesti nekoga iz takta* 'kihoz vkit a taktusból', *izbaciti nekoga iz ravnoteže* 'kidob vkit az egyensúlyból') metaforának felelnének meg.

¹² Bár AZ ÁLLAPOTOK HELYEK metafora hiányzik a magyar lexikai kutatás eredményeiben, megtalálható azonban a korpuszalapú kutatásban, valamint a lexikai kutatásban logikája szempontjából szoros kapcsolatban áll AZ OKOK TARTÁLYOK metaforával.

¹³ Még ha nem is azonosította a magyar lexikai kutatás ezt a metaforát, A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT metaforánál található egy példa (*veszettség*), amely tükrözi ezt a konceptualizációt. A szerbben erre azonban lényegesen több példa található, valamint azt is ki kell hangsúlyozni, hogy maga a szerb *besan* (= veszett) ('dühös') melléknév is – az egyik alapvető dühvel kapcsolatos melléknév a szerb nyelvben – ehhez a metaforához sorolható, ami bizonyítja ennek a metaforának a jelentőségét a szerb nyelvben a DÜH metaforikus konceptualizálása szempontjából.

¹⁴ A magyarban csak a korpuszvizsgálatnál találjuk A DÜH FEGYVER metaforát. Ennél a szerb metaforánál azonban eltér a céltartomány, mivel nem az érzelmet, hanem magát a dühös embert konceptualizálja fegyverként (*preseći nekoga okom/pogledom* 'átvág vkit szemével/tekintetével', *biti kao zapeta/napeta/nabita puška* 'olyan, mint a töltött puská').

oboriti/osuti/sasuti vatru/paljbu na nekoga 'tűzet nyit vkire'. Ez a metafora arra vezethető vissza, hogy a dühös állapotban elhangzott sértő szavak érzelmi fájdalmat okozhatnak, ezt az érzelmi sérülést pedig az ehhez a metaforához tartozó kifejezések fizikai sérülésként konceptualizálják. A tény, hogy ez a metafora kimagasló szalienciája ellenére a magyar kutatásban egyáltalán nem fordul elő, arra utal, ahogyan Kövecses és munkatársai ([Conclusions] megjelenés alatt) is feltételezik, hogy a szerb nyelvben kevésbé szigorú az érzelmi kommunikáció társadalmi szabályozása más nyelvekhez (ebben az esetben a magyarhoz) viszonyítva, így a szerb nyelv beszélői talán kisebb nyomást érezhetnek annak kapcsán, hogy mit és hogyan mondanak dühük kifejezésekor. Ez megmagyarázhatja ennek a metaforának a magas szalienciáját a szerb nyelvben.

Amennyiben fordított irányból közelítjük meg a szerb és magyar lexikai kutatások eredményeinek összevetését, azaz az első tíz magyar metaforából kiindulva kiderül, hogy ezekből csupán egy metafora hiányzik a szerbben, méghozzá AZ OKOK TARTÁLYOK. A hátralévő kilenc közül öt a szerbben is az első tíz között szerepel (A DÜH TŰZ [2.], A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT¹⁵ [3.], A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK [5.], A DÜH ÖRÜLTSG [7.] és A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN¹⁶ [9.]), négy viszont csak lejjebb a szaliencia-ranglistán (A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG [16.], A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK [24.], A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK [25.], valamint AZ INTENZITÁS MENNYISÉG [28.]).

Ha viszont figyelembe vesszük a két nyelv összes metaforáját, az sül ki, hogy mind a szerbben, mind a magyarban van tizenkét olyan metafora, amely a másik nyelvben hiányzik. A szerb metaforák, amelyek nem fordulnak elő a magyar lexikai kutatásban a következők: a fentiekben tárgyalt öt metafora, továbbá A KONTROLL HATALOMGYAKORLÁS, A KONTROLL BIRTOKLÁS, A DÜH OKA TÚL SOK ANYAG A TESTTARTÁLYBAN, AZ INTENZITÁS HANGOSSÁG, AZ INTENZITÁS MÉRET, valamint A DÜH ÖRDÖG és A DÜHÖS EMBER EGY GYLKOS. Az utolsó kettőt azért érdemes kiemelni, mert bár a forrástartományok szempontjából van párjuk a magyar metaforák között, a céltartományuk más. Míg a szerbben a düh érzelme jelenik meg ördöggént (*ušao đavo u nekoga* 'ördög bújt vkibe', *ušao đavo nekome pod kožu* 'az ördög vkinek a bőre alá bújt', *ušlo sto besova u nekoga* 'száz ördög bújt vkibe'), addig a magyarban a dühös ember az, aki a dühös állapotának következtében ördögi lényvé válik (*fúria*).

¹⁵ A céltartomány a szerbben A DÜHÖS EMBER, de ld. a 10. lábjegyzetben adott magyarázatot.

¹⁶ A szerb kutatásban A DÜHÖS ÁLLAPOT MAGÁN KÍVÜL (ÉS ÖNMAGÁTÓL TÁVOL) LÉT név alatt szerepel, de ld. a 11. lábjegyzetben adott magyarázatot.

Úgyszintén, míg a magyarban a düh érzelmét konceptualizáljuk gyilkosként (*fojtogatja a düh*), addig a szerbben a dühös ember vesz fel mások szemében gyilkos jellemet (*biti žedan nečije krvi* 'szomjazik vki vérére', *biti željan nečije krvi* 'vagyik vki vérére', *želeti nečiju krv* 'vki vérét kívánja').

Azok a metaforák, amelyek a lexikai vizsgálat szerint a magyarban előfordulnak, a szerbben viszont nem a következők: A DÜH BETEGSÉG, A DÜH TEHER, A DÜH ÁRVÍZ, A DÜH VIHAR, A DÜHÖS EMBER EGY VULKÁN, A DÜHÖS EMBER EGY KÉSZÜLÉK, AZ INTENZITÁS SEBESSÉG, AZ OKOK TARTÁLYOK, A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI ANYAGOK, FUNKCIONALITÁS FENT, valamint az imént említett A DÜH GYILKOS ÉS A DÜHÖS EMBER ÖRDÖG.

Korpuszalapú megközelítés

A szerb korpuszvizsgálat tíz legszaliensebb metaforáját összevetve a magyar korpuszvizsgálat eredményeivel az bizonyosodik be, hogy a hasonlóság a két nyelv között nagyobb, mint ahogyan azt a lexikai kutatások eredményei mutatják. Az első tíz szerb metafora közül ugyanis hat a magyarban éppúgy az első tíz között kap helyet: A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (1.), A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK (2.), A DÜH EMBERI LÉNY (3.), A DÜH TÁRGY (6.), A DÜH ELLENFÉL (7.) és A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT (9.). Ami még inkább szembeütő, hogy a rangok néhány esetben megegyeznek. Mindkét nyelvben a korpuszvizsgálat szerinti legszaliensebb metafora A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK, továbbá A DÜH ELLENFÉL metafora mindkét nyelvben a hetedik helyet foglalja el, és az, hogy a szerbben A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK metafora a harmadikon, a szerbben viszont a második helyen szerepel, szintén jelentős hasonlóság. Főleg azért, mert a szerbben a második helyen A DÜH TÁRGY metafora szerepel, amely ugyanolyan TÁRGY-ontológiával ölti fel a DÜH fogalmát, mint A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK metafora. Ezek szerint a TÁRGY-ontológia általi konceptualizáció mindkét nyelvben hasonló jelentőséggel bír. További két metafora megtalálható a magyar szaliencia-ranglistán, azonban nem az első tíz között: A LÉTEZÉS ITT LEVÉS (13.) és A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI ANYAGOK (19). Végül pedig két metafora nem szerepel a magyarban azonosított metaforák között, viszont ha az egyes típusoknak a megfelelőit keressük, fellelhető ezeknek a logikája is: A DÜH IRÁNYÍTOTT ERŐ (*ráereszti felgyűlt dühét vkire, rázúdítja a dühét, dühét vmibe tereli, beleviszi a dühét a zenébe*), illetve AZ ESEMÉNYEK MOZGÁSOK (*elszáll a düh, a düh hozza vhová, a düh elviszi vmeddig, átfut vkin a düh*). Így tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a tíz legszaliensebb szerb metafora közül mind fellelhető a magyar nyelvben is.

Hasonló következtetésre jutunk, amennyiben a tíz legszaliensebb magyar metaforát keressük a szerbben, ugyanis egy híján mindegyik megtalálható az azonosított szerb metaforák között. Ilyen iránylatban is ugyanaz a hat metafora szerepel az első tíz között, amelyeket a fentiekben megtárgyaltunk: A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (1.), A DÜH TÁRGY (2.), A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK (3.), A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT (6.), A DÜH ELLENFÉL (7.) és A DÜH EMBERI LÉNY (9.). További három metafora megtalálható a szerbben, de alacsonyabb helyen a szaliencia-rangsorban: AZ INTENZITÁS MENNYISÉG (18.), A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK (19.), valamint A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG (20.). Az egyetlen hiányzó metafora AZ OKOK TARTÁLYOK, mely név szerint ugyan nem szerepel az azonosított metaforák között, viszont a nyolcadik helyen szereplő AZ ESEMÉNYEK MOZGÁSOK metaforának „a mozgás kiindulópontja → az esemény oka” leképezésénél található erre is példa (*iz besa* 'dühből'). Ezek szerint az mondható el, hogy a két különböző megközelítés szembeötlően eltérő képet adhat arról, hogy milyen mértékben különbözik vagy hasonlít két nyelv egy adott fogalommal kapcsolatos leggyakoribb konceptualizációit illetően.

Amennyiben a két nyelv összes azonosított metaforáját vetjük össze egymással, mindkét nyelvben számos olyan (elsősorban alacsony szalienciájú) metaforát találunk, amely a másik nyelvben nincs jelen. A szerb adatbázis összesen 26 ilyen metaforát tartalmaz: kilenc intenzitást konceptualizáló metaforát (AZ INTENZITÁS MÉRET, AZ INTENZITÁS ERŐSSÉG, AZ INTENZITÁS HANGOSSÁG, AZ INTENZITÁS TÁVOLSÁG, AZ INTENZITÁS AGITÁCIÓ, AZ INTENZITÁS KEMÉNYSÉG, AZ INTENZITÁS EGY NEGATÍV PSZICHOLÓGIAI JELENSÉG, AZ INTENZITÁS DESTRUKTIVITÁS, AZ INTENZITÁS IDŐ); további négy metaforát, melynek a céltartományát nem a DÜH fogalma képezi (AZ ÉRZELEM ÉRZÉKELÉS, A DÜHÖS ÁLLAPOT MAGÁN KÍVÜL [ÉS ÖNMAGÁTÓL TÁVOL] LÉT¹⁷, A BEFOLYÁSOLÁS KONTROLL és AZ ÖSSZPONTOSÍTÁS HIÁNYA VAKSÁG); valamint tizenhárom olyan metaforát, amely közvetlenül a DÜH fogalmát strukturálja (A DÜH EGY NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG EGY TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYBAN, A DÜH EGY HIDEG ANYAG, A DÜH EGY ESEMÉNY, A DÜH EGY KIELÉGÍTENDŐ SZÜKSÉGLET, A DÜH KIMERÜLT-SÉG, A DÜH EGY URALKODÓ, A DÜH EGY ERŐFORRÁS, A DÜH ÉLELEM, A DÜH KÖD, A DÜH EGY KÉSZÜLÉK, A DÜH EGY ÉKSZER, A DÜH EGY NYELV és A DÜH EGY SZALMASZÁL [AMELYBEN KAPASZKODNI LEHET]).

Ezzel szemben a magyar kutatásban 13 metaforát találhatunk, amely a szerb korpuszalapú kutatásban nem fordult elő: A DÜH ŐRÜLT-SÉG, A DÜH VI-HAR, A DÜH ÁRVÍZ, A DÜH MÉREG, A DÜH EGY GYLKOS, A DÜH EGY INSPIRÁCIÓS

¹⁷ Az ennek megfelelő A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN metafora a magyarban csak a lexikai kutatás metaforái között szerepel.

ERŐ, A DÜH MÁMOR, A DÜH EGY HANGSZER, AZ ERKÖLCS SZÉPSÉG, AZ INTENZITÁS SZÁRAZSÁG, AZ OKOK ALAPOK, AZ OKOZOTT VÁLTOZÁS KÉNYSZERÍTETT MOZGÁS ÉS FUNKCIONALITÁS FENT.

4.5. Az ukrán düh: HNIV és ZLIST

Az ukrán nyelv DÜH-metaforáiról Pinich és Morozova (megjelenés alatt) kutatásában olvashatunk. A vizsgálatuk módszere részben eltér az előzőleg tárgyalt szláv vizsgálatoktól abból a szempontból, hogy a korpuszvizsgálathoz nem egy, hanem két kulcsszót választottak, amely a DÜH fogalmának különböző aspektusait hozza előtérbe. Az egyik kulcsszó *гнів* ('düh, harag', a továbbiakban *hniv*), a másik *злість* ('rosszindulat', a továbbiakban *zlist*).¹⁸

Ha összevetjük az ukrán nyelvben identifikált metaforák számát a magyarban azonosított metaforák számával, azt láthatjuk, hogy a lexikai megközelítés szinte ugyanannyi metaforát eredményezett a két nyelvben (ukrán: 23, magyar: 28), míg a korpuszalapú vizsgálat annak ellenére, hogy a magyarban egyetlen, az ukránban pedig két kulcsszóból indult ki, mégis lényegesen több metaforát azonosított a magyarban (ukrán: 27, magyar: 42).

Mint ahogyan az előző nyelvpárok egybevetésénél, ezúttal is a két megközelítés segítségével fellelt tíz legszaliensebb ukrán metafora felől közelítjük meg az ukrán és a magyar eredmények összehasonlítását (ld. 6. táblázat).

6. táblázat: Az ukrán HNIV ('düh, harag') és ZLIST ('rosszindulat') fogalmak első 10 metaforikus forrástartományá szaliencia alapján rangsorolva a lexikai és korpuszalapú elemzésben

Lexikai megközelítés	Rang a magyarban	Korpuszalapú megközelítés	Rang a magyarban
1. A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT	3.	1. A DÜH ELLENFÉL	7.
2. A DÜH TŰZ	5.	2. A DÜH ERŐFORRÁS	
3. A DÜH OKA EGY ZAVARÓ DOLOG/KELLEMETLENSÉG	17.	3. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	1.

¹⁸ A kulcsszavak kiválasztásának részletes indoklásához ld. Pinich és Morozova (megjelenés alatt, [2. Methodology]).

4. A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK	4.	4. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK	10.
5. A DÜH KESERŰSÉG/SAVANYÚSÁG	20.	5. A DÜH TERMÉSZETI ERŐ	*
6. A DÜH ŐRÜLTÉG	2.	6. A DÜH TŰZ	12.
7. A DÜH TERMÉSZETI ERŐ	*	7. A DÜH EGY INSPIRÁCIÓS ERŐ	34.
8. A DÜH ÖRDÖG	28.	8. A DÜH EMBERI LÉNY	3.
9. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	6.	9. A DÜH BETEGSÉG	21.
10. A DÜH SZÍV		10. A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK	22.

Lexikai megközelítés

Mint ahogyan az a 6. táblázat alapján kiderül, a tíz legszaliensebb ukrán metafora közül összesen hat a magyarban is az első tíz között kap helyet: A DÜH ŐRÜLTÉG (2.), A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT (3.), A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK (4.), A DÜH TŰZ (5.), A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (6.), valamint azoknak a specifikus metaforáknak az összessége, amelyek a A DÜH TERMÉSZETI ERŐ ekvivalensei (összesítve a második helyet foglalják el). Három metafora, amely az ukránban magas szalienciával rendelkezik a magyarban csak a szaliencia-rangsor vége felé vagy a legvégén szerepel: A DÜH OKA EGY ZAVARÓ DOLOG/KELLEMETLENSÉG (17.), A DÜH KESERŰSÉG/SAVANYÚSÁG (20.), illetve A DÜHÖS EMBER ÖRDÖG¹⁹ az utolsó helyen (28.). Ezek közül A DÜH KESERŰSÉG/SAVANYÚSÁG kapcsán említést érdemel, hogy az ukrán és a magyar forrástartományok különböznek abból a szempontból, hogy a magyarban a DÜH fogalmát csak a KESERŰSÉG forrástartomány segítségével konceptualizáljuk, míg az ukránban a SAVANYÚSÁG az elsődleges forrástartomány, a KESERŰSÉG pedig csak másodlagos szerepet kap. Az egyetlen ukrán metafora az első tíz közül, amely a magyarban nem fedezhető fel, az A DÜH SZÍV. Itt érdemes megemlíteni, hogy (bár a magyar lexikai kutatás nem) a magyar korpuszalapú kutatás talált olyan kifejezéstípusokat, amelyek a düh érzelmét a szívbe helyezik,

¹⁹ Akárcsak a cseh kutatás, az ukrán kutatás is egybevonta egyetlen metafora alá azokat a típusokat, amelyek a dühös embert és a düh érzelmét konceptualizálják ördöggként. Ezért úgy tekintettük, hogy az ukrán A DÜH ÖRDÖG és a magyar A DÜHÖS EMBER ÖRDÖG metaforák egymás megfelelőiként kezelhetők.

mint pl. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK metaforához sorolt *(fel)gyűlik szívében a düh* vagy *kellett a dühnek indulata szívembe*, illetve A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG metaforához sorolt *robban a szív a dühtől*. Ezek azonban markánsan eltérnek az ukrán A DÜH SZÍV metaforától, mivel az ukránban a szív nem csupán a düh tartályaként jelenik meg, hanem (metonimikus mechanizmusok segítségével) maga a metaforikusan megtestesült düh, amit olyan példák illusztrálnak, mint *з серцем* (*z sertsem*) [= szívvel] 'dühösen', illetve *мату серце на козось* (*maty sertse na kohos*) [= szíve van vkire] 'dühös vkire'.²⁰

Amennyiben a tíz legszaliensebb magyar metaforát vesszük az összehasonlítás alapjaként, első pillantásra azt láthatjuk, hogy hat metafora az ukránban is jelen van, négy metaforát viszont nem azonosított az ukrán lexikai kutatás. A hat meglévő metafora közül öt az első tíz között szerepel (A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT [1.], A DÜH TÚZ [2.], A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK [4.], A DÜH ŐRÜLTÉG [6.] és A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK [9.]), egy pedig a szaliencia-ranglistán hátrébb szerepel (A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK [17.]). Miután azonban alaposan összevetettük a magyar metaforákhoz sorolt kifejezéstípusokat az ukrán adatokkal, az derült ki, hogy tulajdonképpen lehet találni olyan kifejezéseket az adatok között, amelyek a négy hiányzó metafora logikáját (is) tükrözik: A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG (*взбукховуї характер* [*vybukhovyi kharakter*] 'robbanékony karakter'), AZ INTENZITÁS MENNYISÉG (*повна торба злости* [*povna torba zlosti*] 'teli táskányi harag'), AZ OKOK TARTÁLYOK (*з серця* [*z sertsia*] [= szívből] 'dühből') és végül A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN (*вивесту з мерцяю* [*vyvesty z terptsiu*] 'kihoz a béketűrésből'). Más szóval mindegyik a tíz legszaliensebb magyar metafora közül megtalálható kisebb-nagyobb mértékben az ukrán nyelvben is.

Hogyha figyelembe vesszük az összes metaforát, kiderül, hogy a lexikai megközelítés mindkét nyelvben nagyjából ugyanannyi metaforát identifikált, amennyi a másik nyelvben hiányzik. Az ukránban a már említett A DÜH SZÍV metafora mellett további hét metafora található (tehát összesen nyolc), amelyet a magyarban nem identifikált ez a módszer: A DÜH FEGYVER, A DÜH

²⁰ Tulajdonképpen az oroszban is ezt figyelhetjük meg. Bár Rommel (megjelenés alatt) A DÜH A SZÍVTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAG formában fogalmazza meg ezt a metaforát, egyes kifejezéstípusok az oroszban is arra utalnak, hogy A TARTÁLY A TARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAG HELYETT metonímia közrejátszásával a düh maga a szívként (nem pedig a szív tartalmaként) jelenik meg: *сделать что-то в сердах* (*sdelat' chto-to v serdtsakh*) [= szívekben cselekszenek] 'dühben cselekszenek', *с сердюгов* (*s serdtsov*) [= szívekből] 'dühből', *сорвать сердце* (*sorvat' serdtse*) [= szabadjára engedi szívét] 'szabadjára engedi dühét'.

NÖVÉNY, A DÜH EGY FELSŐBB RANGÚ SZEMÉLY, A DÜH EGY VONÓS HANGSZER, A DÜH EGY INSPIRÁCIÓS ERŐ, A DÜH EGY FOGOLY ÉS A DÜH EGY BIRTOKOS.²¹ A magyarban összesen kilenc olyan metafora van (tehát csupán eggyel több), amely az ukránban nem fordult elő: A DÜHÖS EMBER VULKÁN, A DÜH ÁRVÍZ, A DÜH TEHER, A DÜH GYLKOS, A DÜH OKOZÁSA ERŐTELJES MOZGÁS, AZ OKOZOTT VÁLTOZÁS KÉNYSZERÍTETT MOZGÁS, A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI ANYAGOK, AZ INTENZITÁS SEBESSÉG, valamint A FUNCIONALITÁS FENT.

Korpuszalapú megközelítés

A korpuszalapú vizsgálatok eredményeinek összevetése a szaliencia szempontjából jelentősebb különbségeket tár fel a két nyelv között, mint a lexikai eredmények esetében. A tíz legszaliensebb ukrán metafora közül ugyanis csupán négy szerepel a magyarban is az első tíz között: A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (1.), A DÜH EMBERI LÉNY (3.), A DÜH ELLENFÉL (7.) és A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK (10.). További öt megtalálható ugyan a magyarban is, azonban alacsonyabb szalienciaértékekkel, hátrébb a rangsorban: A DÜH TŰZ (12.), A DÜH BETEGSÉG (21.), A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK (22.), A DÜH EGY INSPIRÁCIÓS ERŐ (34.) és végül a DÜH TERMÉSZETI ERŐ metaforának megfelelő szűkebb spektrumú metaforák (melyek összesítve a tizenkettedik helyen szerepelnének). Ami különös figyelmet érdemel az ukrán eredményeket illetően, az A DÜH ERŐFORRÁS metafora, a második legszaliensebb az ukrán korpuszalapú adatbázisban. Ez a metafora nem szerepel a magyar metaforák között, azonban az ehhez a metaforához sorolt kifejezéstípusok alapos összevetése az összes magyar adattal azt mutatja, hogy vannak olyan kifejezéstípusok a magyarban, amelyek az ukrán kifejezések megfelelői. Ezek egyrészt A DÜH TÁRGY (*leplezte dühét, véka alá rejtí dühét*), másrészt pedig A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK (*dühö-m/-d/-e* [stb.], *düh nélkül*) metaforánál találhatók meg. Viszont az említett magyar metaforák csupán arra szolgálnak, hogy a DÜH-nek egy általános fizikai ontológiát adjanak. Az ukrán A DÜH ERŐFORRÁS metafora ennél lényegesen specifikusabb, mivel számos egyéb példát is magába foglal, mely arról tanúskodik, hogy az ukránban a DÜH sok esetben nem csupán egy kimondottan értékes tulajdon, hanem egy olyan befektetés, melynek értéke idővel növekedhet, és a tulajdonos hasznára válhat. Ezt többek között a következő példák szemléltetik: *добротна злість* (*dobrotna zlist*) 'minőséges düh', *непідробний гнів* (*nepidrobnyi hniv*) 'nem hamisított düh', *занаси злості* (*zapasy zlosti*)

²¹ Azt azonban ki kell hangsúlyozni, hogy a magyar korpuszalapú vizsgálat az említett nyolc metafora közül az utolsó kettő kivételével mindegyiket fellelte a korpuszban.

'düh tartalékok', *копити/накопичувати/акумуляувати злість/гнів* (*koruty/nakopychuvaty/akumuliuvaty zlist/hniv*) 'spórolja/felhalmozza dühét', *вкладати злість* (*vkkladaty zlist*) 'befekteti dühét', *злість закладена* (*zlist zakladena*) 'elzálogosított düh', *віддати частку гніву* (*viddaty chastku hnyvu*) 'részeseledést ad el a dühből'.

Fordított irányban, a legszaliensebb magyar metaforákból kiindulva azt látjuk, hogy négy metafora az ukránban is az első tíz között kap helyet: A DÜH ELLENFÉL (1.), A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (3.), A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK (4.) ÉS A BELSŐ ÁLLAPOT EMBERI LÉNY (8.). További három az ukránban nem került az első tíz közé: A DÜH VEZÉLYES ÁLLAT (11.), A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG (13.) ÉS AZ INTENZITÁS MENNYISÉG (17.). A hátralévő három nem szerepel az ukrán metaforák listáján, azonban ha egyes kifejezéstípusok alapján keressük a metaforákat, megtaláljuk logikájukat. Mint ahogyan azt a fentiekben már említettük, A DÜH TÁRGY metaforának vannak nyomai az ukránban, ám ezek kizárólag a specifikusabb A DÜH ERŐFORRÁS metaforánál kaptak helyet: *затаїти злість* (*zataity zlist*) 'rejtegeti dühét', *приховати злість/гнів* (*prykhovaty zlist/hniv*) 'elrejtí dühét', *прикрита/приховувана/укрита злість* (*prykritya/prykhovuvana/ukryta zlist*) 'rejtett/elfedett düh'. Ugyanez jellemző A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK metafora logikájára is: *чиясь* (*батківський, материн, Божий*) *злість/гнів* (*chyias [batkivskyi, materyn, Bozhyi] zlist/hniv*) 'vki (az apa, az anya, Isten) dühé', *народний гнів* (*narodnyi hnyv*) 'a nép dühé'. Hasonlóan AZ OKOK TARTÁLYOK metaforát is felismerhetjük az adatok között, viszont olyan kifejezéstípusoknál, amelyek A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK metaforánál találhatóak: *з(і) злості/гніву* (*z[i] zlosti/hnyvu*) 'dühből [cselekszik]', *у гніві* (*u hnyvi*) 'dühben [cselekszik]', *у стані гніву* (*u stani hnyvu*) 'düh állapotában [cselekszik]'. Így tehát újból azt a következtetést vonhatjuk le, akárcsak a lexikai kutatások összevetése kapcsán, hogy a tíz legszaliensebb magyar metaforának mindegyike felismerhető az ukrán nyelvben is.

Miután megvizsgáltuk, hogy az összes ukrán és magyar metafora közül melyek hiányoznak a másik nyelvben, arra a következtetésre jutottunk, hogy összesen kilenc ilyen metaforát számol az ukrán korpuszalapú kutatás, a magyar pedig tizennégyet. A szóban forgó ukrán metaforák, a már megtárgyalt A DÜH ERŐFORRÁS mellett a következők: A DÜH EGY BIRTOKOS, A DÜH EGY FOGOLY, A DÜH EGY KÉSZÜLÉK, A DÜH EGY KÖNYV, A DÜH ÖRDÖG, A DÜH FÉNY, A DÜH HIDEGSÉG, valamint AZ INTENZITÁS ERŐSSÉG.

Az ukránban hiányzó, a magyarban viszont meglévő metaforák pedig: A DÜH EGY LAKÁSBAN LAKÓ SZEMÉLY, A DÜH EGY HANGSZER, A DÜH KESERŰ-

SÉG, A DÜH TEHER, A DÜH MÁMOR, A DÜH ISTENI LÉNY, AZ ERKÖLCS SZÉPSÉG, AZ INTENZITÁS SÖTÉTSÉG, AZ INTENZITÁS POKOL, AZ INTENZITÁS SZÁRAZSÁG, AZ OKOK ERŐK, AZ OKOK ALAPOK, AZ OKOZOTT VÁLTOZÁS KÉNYSZERÍTETT MOZGÁS ÉS VÉGÜL FUNKCIONALITÁS FENT.

5. Következtetések

5.1. *Lexikai megközelítés*

Az alábbiakban táblázatszerűen összefoglaljuk a szalienencia-rangsorok szerinti összevetéseket a magyar és az egyes szláv nyelvű lexikai elemzéseket illetően. A táblázat a magyar nyelvben beazonosított metaforákból indul ki, és azt mutatja, hogy a magyarban beazonosított metaforáknak vannak-e megfelelőik az adott szláv nyelvben, és ha igen, melyik helyet töltik be az adott nyelv szalienencia-rangsorában. Amennyiben a magyar metaforának a szláv nyelvben nincs párja, ezt a cella áthúzásával jelöljük. Amennyiben viszont van párja, kétféle jelölést különböztetünk meg. Azokban az esetekben, ahol a szláv kutatásban is megtalálható az adott metafora, feltüntetjük az adott nyelvű kutatás szalienencia-rangsorában betöltött helyét. Azokban az esetekben, ahol a metafora az adott szláv kutatásban nem szerepel, hanem csak elszórtan találhatunk meg a magyar metaforához hasonló metaforikus logikát a szláv nyelv egyéb metaforáinak kifejezéstípusainál, úgy tekintettük, hogy megfigyelhető részleges megfelelés a két nyelv között, amit csillaggal (*) jelölünk. Továbbá csillaggal (nem pedig sorszámossal) jelöljük a magyar oszlopban A DÜH TERMÉSZETI ERŐ metaforát, tekintettel arra, hogy ilyen formában a magyar kutatásban nem fordul elő, hanem a specifikusabb ÁRVÍZ, VIHAR, VULKÁN formájában. Az összehasonlítás kedvéért azonban ilyen formában is feltüntetjük a táblázatban azon a helyen a szalienencia-rangsorban, ahol a specifikus metaforák összességben szereplnének. Ezáltal megfeleltettük a specifikus metaforákat a szláv kutatások rangsorában szereplő A DÜH TERMÉSZETI ERŐ metafora specifikussági szintjének, és így lehetővé tesszük, hogy a szláv rangokkal összevethetőek legyenek. Meghagytuk azonban a ranglistán a specifikusabb metaforákat is, és amennyiben a szláv fejezetekben vannak ezeknek a típusainak megfelelő kifejezések, azt csillaggal jelöljük.

7. táblázat: A magyar DÜH-vel kapcsolatos fogalmi metaforáknak megfelelő fogalmi metaforák jelenléte a cseh, horvát, orosz, szerb és ukrán nyelvben (típusalapú elemzés)

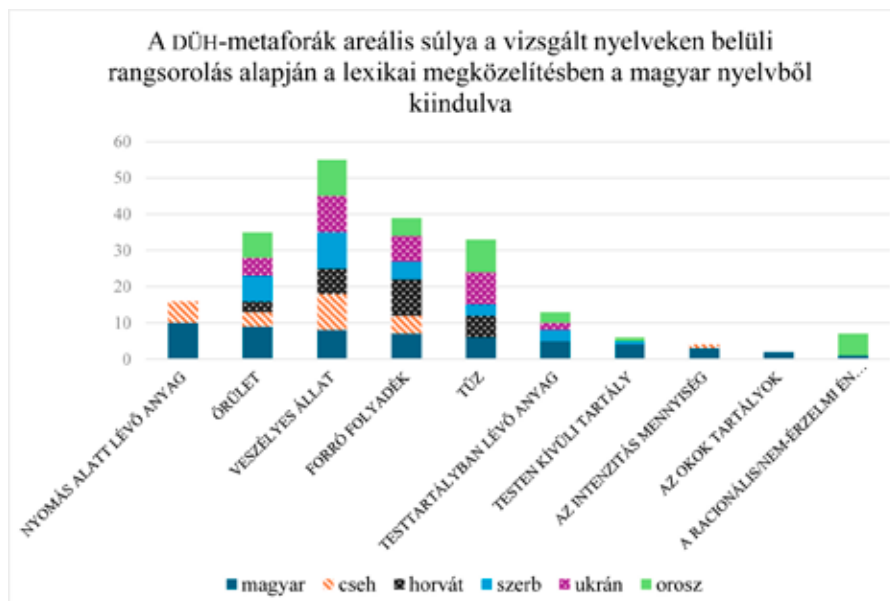
MAGYAR (össz. 28)	CSEH (össz. 13)	HORVÁT (össz. 23)	OROSZ (össz. 28)	SZERB (össz. 29)	UKRÁN (össz. 23)
1. A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG	5.	13.	12.	16.	*
* A DÜH TERMÉSZETI ERŐ (ÁRVÍZ+VIHAR+VULKÁN)	3.	9.	7.	/	7.
2. A DÜH ŐRÜLTÉG	7.	8.	4.	7.	6.
3. A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT	1.	4.	1.	3.	1.
4. A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK	6.	1.	18.	24.	4.
5. A DÜH TŰZ	2.	5.	2.	2.	2.
6. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	9.	3.	8.	5.	9.
7. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK	*	/	10.	25.	17.
8. AZ INTENZITÁS MENNYISÉG	10.	/	/	28	*
9. AZ OKOK TARTÁLYOK	*	/	27.	/	*
10. A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN	*	/	5.	9.	*
11. A DÜH ELLENFÉL	8.	2.	17.	12.	16.
12. A DÜH ÁRVÍZ	*	/	/	/	/
13. FUNKCIONALITÁS FENT	/	/	/	/	/
14. A DÜH VIHAR	*	*	*	/	*
15. A DÜH OKOZÁSA ERŐTELJES MOZGÁS	*	*	/	*	/
16. A DÜHÖS EMBER EGY KÉSZÜLÉK	/	/	/	/	14.

17. A DÜH OKA EGY ZAVARÓ DOLOG/ KELLEMETLENSÉG		*	11.	14.	3.
18. A DÜH TEHER		10.			
19. A DÜHÖS EMBER VULKÁN					
20. A DÜH KESERŰSÉG	13.	12.		22.	5.
21. A DÜH BETEGSÉG	12.	15.			13.
22. AZ OKOZOTT VÁLTOZÁS KÉNYSZERÍTETT MOZGÁS		*		4.	
23. AZ INTENZITÁS SEBESSÉG					
24. AZ INTENZITÁS HŐ	*	*	28.	18.	15.
25. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI ANYAGOK					
26. A DÜH GYLKOS		18.	21.		
27. A DÜH AZ EGYENSÚLY ELVESZÍTÉSE				*	18.
28. A DÜHÖS EMBER ÖRDÖG	4.	23.	9.		8.

Továbbá a következő ábra a tíz legszaliensebb metaforát jeleníti meg vizuálisan a magyarból kiindulva az areális súlyukat illetően. Figyelembe véve e tíz forrástartomány relatív rangsorolását a hat nyelvben, az areális súlyukat úgy számítjuk ki, hogy a legkiemelkedőbb 1-es tartomány 10 pontot kap, a 2-es tartomány 9 pontot és így tovább. A 10-es rangú doména 1 ponttal végződve hasonló képet eredményez.

Ha a lexikai megközelítés eredményeit a magyar szaliencia-rangsorból kiindulva szemügyre vesszük, akkor az első tíz magyar forrástartomány között négy olyat találunk, amely a vizsgált szláv nyelvek mindegyikében a tíz legszaliensebb forrástartomány között szerepel: a VESZÉLYES ÁLLAT, a TŰZ, az ŐRÜLTSG és a BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK. Ezen túl a tizből egy további metafora található meg mind a hat nyelv lexikai elemzésében: A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK.

Az összesített rangsorokat figyelembe véve az első helyen a VESZÉLYES ÁLLAT metafora áll (a magyarban 3., a csehben 1., a horvátban 4., az oroszban 1., a szerbben 3., az ukránban 1.). Mivel ez a forrástartomány, ahogy a nevé-

1. ábra

ből is kiolvasható, a fókuszban lévő érzelem veszélyességére és nehéz kontrollálhatóságára helyezi a hangsúlyt, elmondható, hogy a szótárak tanúsága alapján a vizsgált kultúrákban a düh egy kerülendő, félelmet keltő, negatív érzelemként konceptualizálódik.

A TŰZ forrástartomány szintén nagyon fontos helyet tölt be az összes vizsgált nyelvben. Mindegyikben az első öt között szerepel, így az össze-sített ranglistán a második. A tűz elsősorban az érzelem intenzitását, az érzelmet átélő ember életében betöltött domináns hatását fejezi ki, amely az előbb tárgyalt forrástartományhoz hasonlóan az érzelem veszélyességét is hangsúlyozza, amely képes a pusztításra is.

Az ŐRÜLET forrástartomány az összesített rangsorolásban a harmadik helyet foglalja el. Ahogy az örült ember kiszámíthatatlan viselkedése miatt veszélyforrást jelent a környezete számára, úgy a düh által kiváltott dühös viselkedés is veszélyes lehet másokra nézve.

Az azonosított metaforikus forrástartományok tükrében ezek alapján megállapítható, hogy a magyar és a szláv nyelvek közötti egyik leglényege-sebb egyezést a düh negatív, félelmet kiváltó, veszélyes aspektusa adja.

Figyelemre méltó, hogy az első tíz legszaliensebb magyar metafora között hat, tartállyal kapcsolatos forrástartomány is szerepel. Míg az A BELSŐ ÁLLAPO-TOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK metafora mind a hat vizsgált nyelvben az első tíz legszaliensebb metafora között szerepel (a magyarban 6., a csehben 9.,

a horvátban 3., az oroszban 8., a szerbben 5., az ukránban 9.), addig a TARTÁLY-metforák nyomás- vagy hőmérséklet-növekedéssel kapcsolatos változatának szalieniája nagy szórást mutat. A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG a magyarban a legszalienesebb metafora, azonban a szláv nyelvek közül csak a csehben szerepel az első tíz között (5.). Az ukránban nem szerepelt az azonosított metaforák között (csupán a *взбукховий характер* [*vybukhovyi kharakter*] 'robbanékony karakter' típusban látható a logikája), a horvátban a 13., az oroszban a 12., a szerbben pedig a 16. helyen áll. A magyarban a negyedik legszalienesebb metaforaként azonosított A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK pedig három szláv nyelvben mutat magas szalieniát: a csehben a 6., a horvátban az 1., az ukránban a 4., az oroszban azonban csak a 18., a szerbben pedig a 24. helyen áll. A RACIONÁLIS/NEM ÉRZELMI ÉN KANONIKUS HELYE A TESTTARTÁLYON BELÜL VAN, ami a magyarban 10. a rangsorban, épp e két utóbbi szláv nyelvben került csak azonosításra, ezekben viszont az első tíz legdominánsabb metafora között szerepel (az oroszban 5., a szerbben 9.). A BELSŐ ÁLLAPOTOK A TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK, amely a magyarban a 7., a szláv nyelvek közül csak az oroszban szerepel az első tíz között (10.), a horvátban nem volt azonosítható, a csehben csupán egy kifejezéstípusban látható a logikája (*puknout vzteky* 'haragban tört ki'), a szerbben a 25., az ukránban a 17. helyen áll. Az OKOK TARTÁLYOK metafora pedig a magyaron kívül, ahol a 9. legszalienesebb metafora, kizárólag az orosz metaforák között található meg, a 27. helyen, míg a csehben és az ukránban csak egyes kifejezéstípusokban láthatjuk a metafora logikáját.

Míg tehát a magyarban hat, tartállyal kapcsolatos forrástartomány szerepel az első tíz legdominánsabb metafora között, ezek együtt egyetlen szláv nyelvben sincsenek jelen a tíz legszalienesebb metafora között: a csehben, a horvátban és az oroszban három, a szerbben és az ukránban pedig mindössze kettő található meg. Ezenkívül egy, a TARTÁLY-metforákkal szoros kapcsolatban álló, általánosabb metafora is helyet kap a magyar szalienencia-rangsor első tíz metaforája között, a nyolcadik helyen, ez az INTENZITÁS MENNYISÉG. Az elemzett szláv nyelvek közül ez kettőben került azonosításra: a csehben a 10., a szerbben a 28. helyen áll.

A TERMÉSZETI ERŐ metafora a magyar DÜH-fogalom elemzésében különféle specifikusabb alcsoportokra bontva szerepel (ÁRVÍZ, VIHAR, VULKÁN, VIHAROS VÍZ/HULLÁM), de ha összesítjük ezeket, akkor a lexikai elemzésben a TERMÉSZETI ERŐ a második legszalienesebb forrástartomány. Figyelemre méltó, hogy a szerb szalienencialistán egyáltalán nem található meg ez a metafora, a horvátban pedig TERMÉSZETI CSAPÁS néven szerepel. A magyarban felsorolt specifikusabb forrástartományok közül főként a VIHAR azonosítható a szláv

nyelvekben, az ÁRVÍZ és a VIHAROS VÍZ/HULLÁM pedig csak a cseh elemzésben van megnevezve. Ez összefüggésben lehet az ÁRVÍZ magyar szerelmes népdalokban betöltött szerepével, ahol általában az érzelemfogalmak (SZERELEM/SZERETET) forrástartományaként definiálható (ld. pl. Szelid 2007).

Miután a magyar metaforák rangsorából kiindulva elvégeztük a magyar és a szláv nyelvek domináns DÜH-metaforáinak összehasonlítását, érdemes most megfordítani a perspektívát, és a szláv nyelvek első tíz legfontosabb forrástartománya felől közelítve megvizsgálni a magyar forrástartományokat. Vajon van-e a legszaliensebb szláv DÜH-metaforák között olyan, amely a magyarban egyáltalán nem szerepel vagy csak nagyon marginálisan?

Az ÖRDÖG forrástartomány szerepe figyelemre méltó ebben a tekintetben. A magyarban ugyanis A DÜHÖS EMBER ÖRDÖG metafora egyáltalán nem kap hangsúlyos szerepet (a lexikai kutatásban a 28. helyen szerepel, tehát a legalacsonyabb szalienciával rendelkező metafora). Ezzel szemben az ÖRDÖG-metafora (nyelvtől függően A DÜHÖS EMBER ÖRDÖG, illetve A DÜH ÖRDÖG) a szláv nyelvek közül háromban az első tíz között szerepel a lexikai megközelítésben: a cseh nyelvben a 4. helyet tölti be, az oroszban a 9. helyet, az ukránban pedig a 8. helyet. A horvátban és a szerbben is jelen van a metafora, azonban alacsonyabb szalienciával: a szerbben a 19. helyen található meg összesen 29-ből, így közepes szalienciával rendelkezik, míg a horvátban az utolsó (23.) helyen szerepel, tehát a legkevésbé szaliens metafora, akárcsak a magyar ÖRDÖG-metafora. Átlagban azonban elmondható, hogy az ÖRDÖG forrástartomány a szláv nyelvekben jelentősen nagyobb szerephez jut, mint a magyarban. Azonban ahhoz, hogy megértsük ezt a tendenciát, szükséges különböző tényezőket figyelembe venni. A magyarban ugyanis csak egyetlen kifejezéstípus tükrözta az ÖRDÖG-metaforát (*fúria*) annak ellenére, hogy a magyar nyelvben számos szólás és közmodás van, amely a lexikális szinten az *ördög* összetevőt tartalmazza (pl. *Vigyé el az ördög!*; *Fekete kutya, tarka eb, mind egy ördög*; *Nem jó az ördögöt a falra festeni* stb.). Ez magyarázható azzal, hogy ugyan a kereszténység által biztosított fogalmi-kognitív kontextus mind a magyarban, mind a szláv nyelvekben erős hatást gyakorolt a nyelvhasználatra és az adott nyelvek beszélőinek világméppére, a különbség abban rejlik, hogy a szláv nyelvekben nagyobb arányban történt ez specifikusan a DÜH fogalmával kapcsolatban. Ha például figyelembe veszünk olyan gyakori szláv nyelvi metaforákat, mint az orosz *черт вселился* (*chert vselilsya*) 'beleköltözött az ördög', az ukrán *біс вселівся/поселівся в кого-небудь* (*bis vselývsia/poselývsia v koho-nebud*) 'vkibe beköltözött egy démon' vagy a szerb *ušao đavo u nekoga* 'ördög bújt vkibe' kifejezéseket, arra leszünk figyelmesek, hogy rendkívül hasonlítanak olyan magyar kifejezésekre, mint pl. *az ördög*

bíjt belé, bujkál benne a kisördög vagy akár *az ördög egyenest áll benne*. A különbség azonban az, hogy míg a szláv példák mind specifikusan a düh állapotáról szólnak, addig a magyar kifejezések ugyanezzel a figuratív elképzeléssel (a testtartályban lévő ördög képével) egy rosszindulatú személyt, esetleg rosszkedő gyermeket írnak le, aki viselkedésével felborítja a rendet. Tulajdonképpen hasonló a helyzet a némettel is, amely akárcsak a szláv nyelvek, a monarchia idején nagy hatást gyakorolt a magyar nyelvre. A jelen tanulmányban felhasznált magyar és szláv elemzésekkel párhuzamosan elvégzett német kutatásban (Oster, megjelenés alatt) ugyanis csupán egyetlen kifejezéstípusban rejtőzködik az ÖRDÖG-metafora: *fuchsteufelswild werden* 'megvadul, mint egy róka-ördög'. Ennek ellenére a fent említett testtartályban lévő ördögről szóló elképzelés a német nyelvben is fellelhető, azonban épp úgy, mint a magyarban, egyéb, nem feltétlenül dühvel kapcsolatos negatív viselkedésformákat ragad meg: *den Teufel im Leib haben* [= ördög van a testében] 'vadul viselkedik' vagy akár *ein Teufel in Menschengestalt* [= ördög emberalakban] 'gonosz ember'. A szláv nyelveknek tehát az a jellegzetessége, hogy a magyarral, és mint láthatjuk, egyes más európai nyelvekkel szemben az ördögök/démonok/rossz szellemek általi megszállottságot elsősorban a dühvel hozzák párhuzamba. Ezt a tényt tulajdonképpen a szláv nyelvek szókészlete is tükrözi. Például a szerb korpuszvizsgálathoz felhasznált *bes* ('düh') kulcsszó, melynek a horvátban is van megfelelője a *bijes* ('düh') főnév alakjában, az összsláv **běsь* szóra vezethető vissza. Ennek eredeti jelentése feltehetően 'démon' illetve 'ördög' lehetett (Pronk 2012: 12–3), és ez azzal a szláv népi hiedelemmel van összhangban, miszerint az ember attól esik dühbe, illetve az állat attól veszik meg, hogy ördög száll belé (így a szerbben és a horvátban a veszettséggel kapcsolatos szavak, mint pl. *besan/bijesan* 'veszett' vagy *besnilo/bjesnilo* 'veszettség' is szoros kapcsolatban állnak a DÜH és az ÖRDÖG fogalmával).

A fenti megfigyelés megmagyarázhatja a jelen kutatás egy másik érdekes eredményét is, amely szerint a VESZETTSÉG mint a DÜH forrástartománya a szerb nyelvben a nyolcadik a ranglistán, míg a magyar lexikai elemzésben ez a forrástartomány nem szerepel. Ha azonban ez a magyarázat, akkor mi lehet az oka annak, hogy néhány veszettséggel kapcsolatos idióma a magyar lexikai korpuszban is megtalálható, viszont ezekben a VESZÉLYES ÁLLAT forrástartomány (pl. *veszekedett dühös, veszettség*) vagy az ŐRÜLET forrástartomány és a HABZÓ SZÁJ A DÜH HELYETT metonímia (pl. *tajtézkik*) került azonosításra? Feltételezhető, hogy az adott szláv nyelvet anyanyelvi szinten beszélő elemző jelentéskalkulációját befolyásolta a fent bemutatott összsláv szó 'ördög'-gel kapcsolatos jelentése, amelyre a 'düh' mint főnév több mai szláv

nyelvben meglévő alakja etimológiailag visszavezethető. Mivel azonban a magyar *düh* szavunk nem sugall ördöggel kapcsolatos jelentést, érthető, hogy a dühöt jelentő VESZETTSEG fogalmát a magyar anyanyelvű elemző egy veszélyes állat jellemzőjeként fogja fel és sorolja be.

Érdeemes továbbá kitérni a szív szerepére a szláv nyelvek forrástartományaiban. Bár elvértve a magyar nyelvben is felfedezhetőek a dühöt kifejező szívvel kapcsolatos kifejezések (igaz, elsősorban a korpuszalapú kutatásban), ezek inkább marginális szerepet kapnak a DÜH fogalomalkotásában, és rendszerint egyes TARTÁLY-metaforák példáiként találkozunk velük (ld. pl. BELSŐ ÁLLAPOTOK TARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK – *felgyűlik szívében a düh*). Míg a magyarban az érzelmek tartálya elsődlegesen a fej, különösen az agy (pl. *elborul az agya/elméje, elszáll az agya, agyvérzést kap, agyában gerjesztett düh*), a szláv nyelvekben a szív kapja a nagyobb szerepet. Az oroszban például Rommel megkülönböztet egy A DÜH A SZÍVTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAG metaforát, amely a szaliencialista 15. helyét foglalja el a lexikai elemzésben, és még ennél is figyelemre méltóbb, hogy az ukrán nyelvben a szív nemcsak tartálya lehet a dühnek, hanem annak megtestesülése is. A DÜH SZÍV metafora az ukránban a szaliencialista 10. helyén áll. A szív forrástartomány fontossága a fentebb tárgyalt ÖRDÖG forrástartományhoz hasonlóan szintén visszavezethető a szláv eredetű, dühvel kapcsolatos kifejezések etimológiájára. Brdar–Brdar-Szabó–Despot (megjelenés alatt, 255) írja, hogy a *srd-* tő, amely megtalálható a *srditi se* 'haragszik' és a *srdžba* 'harag, düh' kifejezésekben, kapcsolatban áll *srce* 'szív'-vel, amely a szláv nyelvekben általában az érzelmek helyeként szolgál. A düh locusának fejben/agyban történő konceptualizációja a magyarban a görög filozófiára, Platón cerebrocentrizmusára vezethető vissza, és ellentétben a szláv nyelvekkel, ahol a szívközpontúság dominál, úgy tűnik, hogy a ráció kontrolláló képességének csökkenését helyezi előtérbe az érzelm túlcsoordulásának kifejezése helyett. A szláv nyelvekben az érzelmek túlcsoorduló kifejezésének hipotézisét támasztja alá az is, hogy a szerb nyelvben a típusalapú kutatás legszaliensebb metaforája A DÜHÖS VERBÁLIS CSELEKVÉS ERŐSZAKOS FIZIKAI CSELEKVÉS, amely a magyarban nem volt azonosítható.

Két további metaforikus forrástartomány, amely a típusalapú elemzés eredményei szerint az egyik szláv nyelvben, nevezetesen a horvátban magas szalienciával rendelkezik, a magyar lexikai kutatásban pedig nem azonosítható, a NÖVÉNY (6.) és az ÉLŐLÉNY (7.) forrástartomány. Ezek hiánya a magyar nyelvben meglepő, tekintve a népdaloknak a magyar kultúrában betöltött fontos szerepét, és ezek hatását a fogalomalkotásra. A magyar népdalok bővelkednek természeti képekben, ennek oka pedig a természeti képek mögötti rejtett mondanivaló: segítségükkel visszafogottan, szimbolikus nyelven kifejezhetőek

a mély érzések, összetett emberi kapcsolatok. Azonban míg a szláv nyelvekben megtalálható *gnjev* Pronk (2012) szerint a puffadással és a rothadással áll összefüggésben, addig a magyar *düh* szónak és szinonimáinak nincs ehhez hasonló etimológiai eredete. A rothadás, burjánzás az ERKÖLCSI ROMLÁS forrástartományaként azonosítható, semmint a dühvel. Az is elképzelhető, hogy a düh magyar kulturális modelljében ez a negatív érzelm nem számít erkölcsi kategóriának, a szláv eredetű nyelvekben azonban igen. Ha ez így van, akkor a magyarban arra helyezük a hangsúlyt, hogy az érzelmeiről nem tehet az érzelmet átélő egyén, a szláv eredetű kultúrákban viszont az érzelemnek a személyt romboló hatása jut inkább kifejezésre a metaforikus gondolkodásban. Ez a feltételezés magyarázhatja a fent tárgyalt ÖRDÖG-metafora fontos szerepét is a szláv nyelvekben, valamint a szív fontosságát az aggyal ellentétben, hiszen ha valaki a szívében romlott, az lelki, erkölcsi értékvesztést feltételez.

Egy további szempont alapján is érdemes szemügyre venni a tíz legszaliensebb metaforát a lexikai elemzésekben, mégpedig az alapján, hogy egy adott metaforikus forrástartomány vajon mennyire specifikus a vizsgált nyelv DÜH fogalmára. Bizonyos forrástartományok számos céltartományhoz kapcsolódnak, míg mások kevés vagy kisszámú céltartományhoz. Az előbbieket *szűk*, az utóbbiakat *tág spektrumú* metaforának nevezzük (a szűk és tágabb spektrumú metaforák definiálásához ld. még Kövecses–Benczes–Rommel–Szelid [Conclusions] megjelenés alatt). Míg például a TŰZ, a VESZÉLYES ÁLLAT vagy a TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK szűk, a BELSŐ ÁLLAPOTOK TARTÁLYOK vagy az INTENZITÁS MENNYISÉG metaforák tág spektrumúnak nevezhetőek. A magyar szótári elemzés alapján felállított szaliencia-rangsorban öt szűkebb és öt tágabb spektrumú metafora azonosítható. Figyelemre méltó, hogy az első öt legszaliensebb metafora (A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG, A DÜH ŐRÜLTÉG, A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT, A DÜH TARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK, A DÜH TŰZ) szűk spektrumú. Érdekes adat, hogy az első felsorolt metafora kivételével a többi az összes vizsgált szláv nyelvben is az első 10 legszaliensebb metafora között szerepel. Vagyis a szaliencia-rangsor élén szereplő és mind a hat nyelvben megtalálható öt metafora közül négy szűk spektrumú, másként kifejezve a DÜH fogalmára nézve specifikus. Az orosz lexikai elemzésben, a magyarhoz hasonlóan, szintén öt szűk spektrumú forrástartomány került azonosításra: a VESZÉLYES ÁLLAT, a TŰZ, az ŐRÜLTÉG, a TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK, valamint az ÖRDÖG. A többi szláv nyelvben az első tíz legdominánsabb metafora között ennél is több a szűk spektrumú: a horvátban és a szerbben 6 (horvát: TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK, ELLENSÉG, VESZÉLYES ÁLLAT, TŰZ, ŐRÜLTÉG, TEHER; szerb: A DÜHÖS VERBÁLIS CSELEKVÉS ERŐSZAKOS FIZIKAI CSELEKVÉS, TŰZ, VESZÉLYES ÁLLAT,

ŐRÜLTÉG, VESZETTSÉG, FEGYVER), a csehben 7 (VESZÉLYES ÁLLAT, TŰZ, ÖRDÖG, NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG, TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK, ŐRÜLTÉG, ELLENFÉL), az ukránban pedig 8 (VESZÉLYES ÁLLAT, TŰZ, ZAVARÓ DOLOG/KELLEMETLENSÉG, TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK, KESERŰSÉG/SAVANYÚSÁG, ŐRÜLTÉG, ÖRDÖG, SZÍV) ilyen forrástartományt azonosítottak az adott nyelveket elemző szerzők.

5.2. Korpuszalapú megközelítés

Az alábbi táblázat a korpuszalapú szaliciencia-rangsorok szerinti összevetéseket foglalja össze a magyar és az egyes szláv nyelvű kutatásokat illetően.

8. táblázat: A magyar DÜH-vel kapcsolatos fogalmi metaforáknak megfelelő fogalmi metaforák jelenléte a cseh, horvát, orosz, szerb és ukrán nyelvben (tokenalapú elemzés)

MAGYAR (össz. 42)	CSEH (össz. 18)	HORVÁT (össz. 71)	OROSZ (össz. 41)	SZERB (össz. 57)	UKRÁN (össz. 27)
1. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK	8.	1.	6.	1.	3.
2. A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK	6.	28.	2.	3.	*
3. A DÜH EMBERI LÉNY	*	12.	9.	9.	8.
4. AZ INTENZITÁS MENNYISÉG	5.	15.	17.	18.	17.
5. A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG	1.	10.	20.	20.	13.
6. A DÜH TÁRGY	*	7.	1.	2.	*
7. A DÜH ELLENFÉL	4.	3.	15.	7.	1.
8. AZ OKOK TARTÁLYOK	14.	*	16.	*	*
9. A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT	10.	8.	5.	6.	11.
10. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK	11.	/	7.	19.	4.

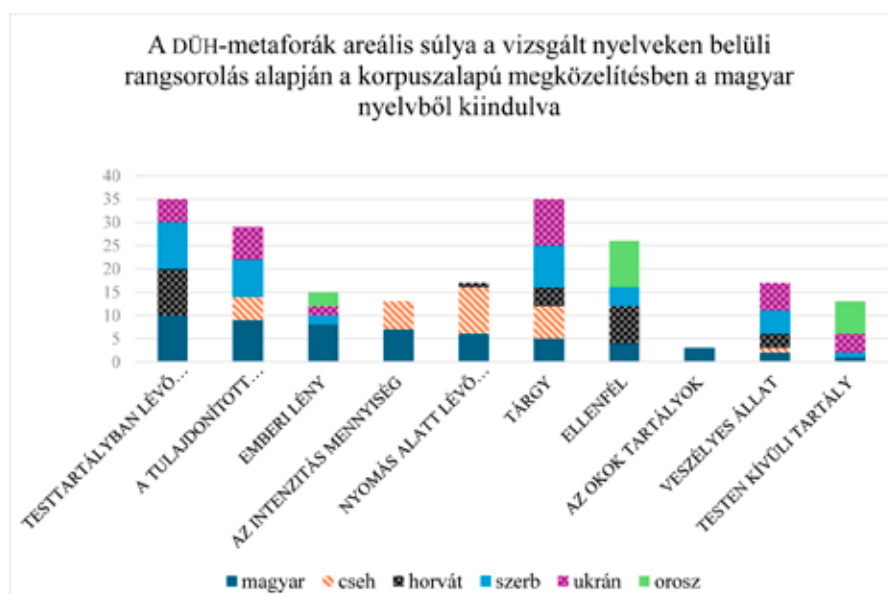
11. A DÜH ÓRÜLTÉS		30.	13.		14.
* A DÜH TERMÉSZETI ERŐ (VIHAR+VIHAROS VÍZ/ HULLÁM+ÁRVÍZ)	3.	19.	8.	*	5.
12. A DÜH TŰZ	2.	11.	2.	12.	6.
13. A LÉTEZÉS ITT LEVÉS		*		4.	*
14. A DÜH FEGYVER	9.	32.	10.	13.	16.
15. FUNKCIONALITÁS FENT			39.		
16. A DÜH EGY FELSŐBB RANGÚ SZEMÉLY		20.	22.	44.	18.
17. AZ OKOK ERŐK		*		*	
18. A DÜH EGY ESZKÖZ			28.	35.	*
19. A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI ANYAGOK				10.	*
20. A DÜH VIHAR	*	*	*		*
21. A DÜH BETEGSÉG	13.	13.	25.	32.	9.
22. A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK	7.	27.	21.	22.	10.
23. A DÜH EGY NÖVÉNY		21.	36.	34.	15.
24. A DÜH EGY LAKÁSBAN LAKÓ SZEMÉLY				*	
25. A DÜH EGY HANGSZER					
26. AZ OKOZOTT VÁLTOZÁS KÉNYSZERÍTETT MOZGÁS		46.	23.		
27. AZ INTENZITÁS HŐ	*	*	26.	38.	*
28. A DÜH VIHAROS VÍZ/ HULLÁM	*			*	*
29. A DÜH EGY GYILKOS			11.		*

30. AZ ÁLLAPOTOK HELYEK	*	4.	3.	15.	*
31. A DÜH MÁMOR	/	/	/	/	/
32. AZ OKOK ALAPOK	/	/	/	/	/
33. A DÜH ÁRVÍZ	*	*	/	/	*
34. A DÜH EGY INSPIRÁCIÓS ERŐ	/	/	24.	/	7.
35. A DÜH MÉREG	/	33.	/	/	25.
35. A DÜH ISTENI LÉNY	/	/	/	54.	/
37. A DÜH KESERŰSÉG	15.	52.	/	45.	/
38. A DÜH TEHER	/	22.	32.	27.	/
39. AZ INTENZITÁS SÖTÉTSÉG	/	/	/	/	/
40. AZ INTENZITÁS POKOL	/	/	/	46.	/
41. AZ ERKÖLCS SZÉPSÉG	/	/	/	/	/
42. AZ INTENZITÁS SZÁRAZSÁG	/	/	/	/	/

A magyar kutatás legszaliensebb metaforáinak areális súlya viszont a 2. ábrán látható. A metaforák súlyának a pontozása ugyanolyan eljárással történt, mint az 1. ábra esetében.

Összességében elmondható, hogy az elemzett nyelvek megoszlanak abból a szempontból, hogy a korpuszalapú adatok szaliencia-ranglistáin az első tíz metafora között a szűkebb vagy a tágabb spektrumú metaforák dominálnak-e. Azok a nyelvek, amelyekben a tágabb spektrumú metaforák vannak többségben, a magyar (7/10), a horvát (6/10), az orosz (7/10) és a szerb (8/10). Az egyetlen nyelv, amelyben a szűkebb spektrumúak élveznek számbeli előnyt a cseh (6/10), az ukránban viszont ugyanolyan arányban fordulnak elő szűk és tág spektrumú metaforák (5 szűk és 5 tág spektrumú figyelhető meg).

A tágabb spektrumú metaforák ezek között a következők: A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK (mind a hat nyelvben), A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK (a magyarban, csehben, oroszban és szerbben), A DÜH TÁRGY (a magyarban, horvátban, oroszban és szerbben),

2. ábra

A DÜH EMBERI LÉNY (a magyarban, oroszban és szerbben), A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTEN KÍVÜLI TARTÁLYOK (a magyarban, oroszban és ukránban), A DÜH TERMÉSZETI ERŐ (a csehben, oroszban és ukránban), AZ INTENZITÁS MENNYISÉG (a magyarban és csehben), AZ ÁLLAPOTOK HELYEK (a horvátban és oroszban), AZ OKOK TARTÁLYOK (a magyarban), A DÜH ELŐLÉNY (a horvátban), A DÜH (TARTÁLYBAN LÉVŐ) FOLYADÉK (a horvátban), A DÜH TARTÁLY/HELY (a horvátban), A LÉTEZÉS ITT LEVÉS (a szerbben), A DÜH IRÁNYÍTOTT ERŐ (a szerbben), AZ ESEMÉNYEK MOZGÁSOK (a szerbben) és A DÜH ERŐFORRÁS (az ukránban). Amint látható, a legjelentősebb metafora abból a szempontból, hogy a korpuszvizsgálati adatok szerint hány nyelvben van kimagasló szerepe a DÜH konceptualizálásában A BELSŐ ÁLLAPOTOK TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ ANYAGOK. Tulajdonképpen a hatból három nyelvben, pontosabban a magyarban, horvátban és a szerbben a szaliencia-lista legelején helyezkedik el, ami további bizonyítéka a metafora rendkívüli jelentőségének. Továbbá, ha együtt tekintjük A TULAJDONÍTOTT ÁLLAPOTOK BIRTOKOLT TÁRGYAK, A DÜH TÁRGY és A DÜH ERŐFORRÁS metaforákat, melyek mind a TÁRGY-ontológia segítségével konceptualizálják a DÜH fogalmát, arra a következtetésre jutunk, hogy valójában mind a hat elemzett nyelvben kulcsfontosságú szerepe van az ANYAG és a TÁRGY képi sémáknak, melyek a DÜH fogalmát a legalapvetőbb szinten egy kimondottan sematikus és ennek köszönhetően igazán flexibilis

ontológiával ruházzák fel. Nem utolsósorban azt is ki kell emelnünk, hogy a felsorolt metaforákban igencsak meghatározó szerepe van egy harmadik képi sémának is, méghozzá a TARTÁLY sémának, mely segítségével vagy az emberi testet konceptualizáljuk a düh tartályaként, vagy pedig az érzelmet konceptualizáljuk olyan tartályként, melyben tartózkodhatunk, melybe be-, illetve melyből kijuthatunk – e két sematikus logika számos érzelmekkel kapcsolatos metaforikus kifejezés értelmezésének az előfeltétele. A képi sémák tulajdonképpen a testesültségnek alappillérei, ugyanis a világról alkotott legalapvetőbb tapasztalatainkat ragadják meg és teszik kognitívan elérhetővé, ami megmagyarázza, hogy miért fordulhatnak elő ugyanazok (vagy legalább nagyon hasonló) tágabb spektrumú metaforák mind a magyarban, mind a szláv nyelvekben (a képi sémák fogalmához ld. Kövecses és Benczes 2010: 133–43, Kövecses 2021; Johnson 1987).

A szűkebb spektrumú metaforák, amelyek a korpuszvizsgálatok első tíz metaforái között szerepelnek viszont: A DÜH VESZÉLYES ÁLLAT (a magyarban, csehben, horvátban, oroszban és szerbben), A DÜH ELLENFÉL (a magyarban, csehben, horvátban, szerbben és ukránban), A DÜH NYOMÁS ALATT LÉVŐ ANYAG (a magyarban, csehben és horvátban), A DÜH TŰZ (a csehben, oroszban és ukránban), A DÜH FEGYVER (a csehben és oroszban), A DÜH VIZUÁLIS MEGJELENÍTÉSE KOMMUNIKÁCIÓ (a horvátban), A DÜH EGY INSPIRÁCIÓS ERŐ (az ukránban), A DÜH BETEGSÉG (az ukránban) és A DÜH TESTTARTÁLYBAN LÉVŐ FORRÓ FOLYADÉK (az ukránban). Bár a DÜH VESZÉLYES ÁLLAT metafora az ukránban nincs az első tíz metafora között, azt mégis figyelembe kell venni, hogy éppen csak kicsúszik az első tizből, és a tizenegyedik helyet foglalja el a szalencia-rangsorban. Ennek tekintetében újból azt mondhatjuk, hogy van egy metafora, amely mind a hat vizsgált nyelv korpuszalapú adataiban kimagaslóan fontos szerephez jut. Hasonlóan jelentős a DÜH ELLENFÉL metafora is, mely szintén csak egy nyelv híján mind a hatban előfordul, azonban az oroszban a tizenötödik helyre csúszott (ami azonban az első tízhez szintén igen közel van, tehát hasonló tendenciáról van szó, mint a DÜH VESZÉLYES ÁLLAT METAFORÁNÁL). A szűk spektrumú metaforáknál is természetesen szerepet játszik a testesültség, ugyanis a felsorolt metaforák olyan fogalmakat, illetve tapasztalatokat használnak forrástartományként, amelyek jól meg tudják ragadni a düh hevességét, valamint a dühös személyre gyakorolt lecsújtó hatását. Azt azonban nem állíthatjuk ebben az esetben, hogy ez elegendő magyarázat lenne arra, hogy miért ismétlődnek ugyanazok a metaforák a szalencia-ranglisták élén. A szűkebb spektrumú metaforáknak ugyanis az a jellegzetessége, hogy a magukba foglalt sematikus jelentésszinteket igencsak specifikus kognitív tartalmakkal öltik fel. Ugyanazt a sematikus alapot

viszont számtalanul különbözőképpen lehet ilyen módon konkretizálni. Így például nem tudjuk minden továbbiak nélkül megítélni, hogy miért volnának mondjuk a FEGYVER és az ELLENFÉL, melyek a hat vizsgált nyelv mind-egyikében megtalálhatóak a lista felső részén, jobb forrástartományok a DÜH konceptualizálására, mint mondjuk a kizárólag a horvátban előforduló (és azt is a legutolsó, 71. helyen szereplő) A DÜH KÍNZÓ vagy az orosz legutolsó (41. helyen szereplő) metaforája, A DÜH A LÉLEKBEN VAN. Mégis azt látjuk, hogy bizonyos szűk spektrumú fogalmak jelentős előnyt élveznek mind a hat nyelv DÜH-konceptualizációjában. Ez arra enged következtetni, hogy jelentős mértékben a nyelvek közötti érintkezés is szerepet játszik.

Amennyiben ugyanis megfigyeljük a nyolcadik táblázatban az egyes metaforák nyelvenként feltüntetett rangját, egyértelmű tendenciákat figyelhetünk meg nemcsak az első tíz, hanem az összes metafora pozícióját illetően. Minél lejjebb haladunk a táblázatban, annál több magyar metafora hiányzik a szláv nyelvekből. Minél lejjebb haladunk, annál alacsonyabbak is átlagban a rangok. Továbbá a táblázat alján jelentősen több a szűk spektrumú metafora, mint a tág spektrumú. Ha például megfigyeljük a DÜH TŰZ metaforát, azt láthatjuk, hogy a metafora rangjai az egyes nyelvekben meglehetősen közel vannak egymáshoz (magyar: 12., cseh: 2., horvát: 11., orosz: 2., szerb: 12., ukrán: 6.), és ugyanez mondható például a valamivel kevésbé szaliens A DÜH BETEGSÉG metaforáról is (magyar: 21., cseh: 13., horvát: 13., orosz: 25., szerb: 32., ukrán: 9.). Amennyiben teljesen véletlenszerű lenne a szűk spektrumú metaforák szalienciája, nem ezt várnánk.

Ha viszont azt is tudjuk, hogy pont az előzőleg említett két metafora, tehát a DÜH TŰZ és a DÜH BETEGSÉG bizonyult a Kövecses és munkatársai (megjelenés alatt) által vezetett 25 nyelvet átfogó impozáns méretű projektben az átlagban első és második legszaliensebb metaforának, melyek egyben közel univerzális jellegűek (a 25 nyelvből 24-ben megfigyelhetőek), akkor közvetetten egy további lényeges bizonyítékot találunk a magyar–szláv areális érintkezésre a DÜH-metaforákat illetően. Bár a TŰZ forrástartomány valóban viszonylagos magas helyet kap az általunk vizsgált hat nyelvben, a BETEGSÉG forrástartományra ez nem mondható (talán az ukrán kivételével). Ha viszont látjuk, hogy a BETEGSÉG forrástartomány mégis nagyjából hasonló viszonylagos rangot élvez ezekben a nyelvekben (átlagban a szaliencia-ranglisták közepe táján), akkor arra következtethetünk, hogy a vizsgált hat nyelvben az areális közelségnek nagyobb hatásmagyságot kell tulajdonítanunk, mint a metafora (közel)univerzalitásának és a világ nyelveiben elfoglalt átlagos szalienciájának.

A fentiekből ítélve tehát az a hipotézis kristályosodik ki, mint a legvalószínűbb válasz a tanulmány elején felvetett kérdéseinkre, hogy a magyar–szláv DÜH-vel kapcsolatos metaforikus konceptualizációk közötti nagymértékű hasonlóságokat illetően a testesültségen alapuló közös emberi tapasztalaton túl az ezredéven át tartó egymás mellett és együtt való élés is jelentősen befolyásolta és alakította a magyarok és a szlávok metaforikus felfogását a dühről, és feltehetőleg más, mindannyiunknak közös fogalmakról is.

Ha ez így van, akkor különös jelentőséggel bírhat egy új, a jövőben elvégzendő kutatás, amely a magyar és szláv nyelvek által lefedett területen található DÜH-felfogást összevetné a dél-, nyugat-, és észak-európai nyelvek DÜH-felfogásával. Választ kaphatnánk arra a kérdésre, hogy a testi univerzalizitás és a regionális közelség hasonlóan működik-e ahhoz, mint amit a magyar és a szláv nyelvek esetében láttunk.

Szakirodalom

- Bachrach, Jay E. 1971. Type and token and the identification of the work of art. *Philosophy and Phenomenological Research* 415–20.
<https://doi.org/10.2307/2105721>
- Brdar, Mario – Brdar-Szabó, Rita – Despot, Kristina (megjelenés alatt). Anger in Croatian. "Wrestling with anger in us". In: Kövecses Zoltán – Benczes Réka – Szelid Veronika (szerk.): *Metaphors of ANGER across Languages. Universality and Variation*. De Gruyter Mouton.
- Cameron, Lynne – Deignan, Alice 2006. The emergence of metaphor in discourse. *Applied Linguistics* 671–90. <https://doi.org/10.1093/applin/aml032>
- Espósito, Joseph L. 2007. Type and token. In: Bouissac, Paul (ed.): *Encyclopedia of Semiotics*. Oxford University Press. Oxford.
- Evison, Jane 2010. What are the basics of analysing a corpus. In: O’Keeffe, Anne – McCarthy, J. Michael (eds.): *The Routledge Handbook of Corpus Linguistics*. Routledge. London/New York. 122–35.
<https://doi.org/10.4324/9780203856949-10>
- Furner, Jonathan 2016. Type–token theory and bibliometrics. In: Sugimoto, R. Cassidy (ed.): *Theories of Informetrics and Scholarly Communication*. De Gruyter Saur. 119–47. Berlin/Boston.
<https://doi.org/10.1515/9783110308464-009>
- Johnson, Mark 1987. *The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason* University of Chicago Press. Chicago.
<https://doi.org/10.7208/chicago/9780226177847.001.0001>
- Kövecses, Zoltán 2002/2010. *Metaphor. A practical introduction*. 2nd ed. Oxford University Press. Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780195145113.001.0001>
- Kövecses, Zoltán 2005. *Metaphor in Culture. Universality and Variation*. Cambridge University Press. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614408>

- Kövecses Zoltán 2021. Testesültség (embodiment) a nyelvben és gondolkodásban. Kognitív nyelvészeti megközelítés. *Replika* 49–61.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kövecses, Zoltán – Benczes, Réka – Rommel, Anna – Szelid, Veronika 2024. Universality versus variation in the conceptualization of ANGER. A question of methodology. *Russian Journal of Linguistics* 55–79.
- Kövecses, Zoltán – Benczes, Réka – Szelid, Veronika (szerk.) (megjelenés alatt). *Metaphors of ANGER across Languages. Universality and Variation*. De Gruyter Mouton.
- Kövecses, Zoltán – Benczes, Réka – Szelid, Veronika – Rommel, Anna (megjelenés alatt). Conclusions. In: Kövecses, Zoltán – Benczes, Réka – Szelid, Veronika (szerk.): *Metaphors of ANGER across Languages. Universality and Variation*. De Gruyter Mouton.
- Krause, Thomas – Lüdeling, Anke – Odebrecht, Carolin – Zeldes, Amir 2012. Multiple tokenizations in a diachronic corpus. In: *Exploring Ancient Languages through Corpora Conference, EALC 2012. Book of Abstracts*. Oslo. 1–3.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press. Chicago.
- Oravecz, Csaba – Váradi, Tamás – Sass, Bálint 2014. The Hungarian Gigaword Corpus. In: Calzolari, Nicoletta – Khalid, Choukri – Declerck, Thierry – Loftsson, Hrafn – Maegaard, Bente – Mariani, Joseph – Asunción, Moreno – Odijk, Jan – Piperidis, Stelios (eds.): *LREC 2014 – Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation*. European Language Association (ELRA). Lisbon. 1719–23. http://mnsz.nytud.hu/index_eng.html
- Oster, Ulrike (megjelenés alatt). Anger in German. "You are driving me up the palm tree". In: Kövecses, Zoltán – Benczes, Réka – Szelid, Veronika (szerk.): *Metaphors of ANGER across Languages. Universality and Variation*. De Gruyter Mouton.
- Palágyi László (megjelenés alatt). Anger in Czech. "That would piss off a dead man". In: Kövecses, Zoltán – Benczes, Réka – Szelid, Veronika (szerk.): *Metaphors of ANGER across Languages. Universality and Variation*. De Gruyter Mouton.
- Papišta, Žolt (megjelenés alatt). Anger in Serbian. "A hundred devils under my skin". In: Kövecses, Zoltán – Benczes, Réka – Szelid, Veronika (szerk.): *Metaphors of ANGER across Languages. Universality and Variation*. De Gruyter Mouton.
- Peirce, Charles Sanders 1958. *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vol. 8. Edited by A. Burks. Harvard University Press. Cambridge, Mass.
- Pinich, Iryna – Morozova, Olena (megjelenés alatt). Anger in Ukrainian. "He is getting into a bottle". In: Kövecses, Zoltán – Benczes, Réka – Szelid, Veronika (szerk.): *Metaphors of ANGER across Languages. Universality and Variation*. De Gruyter Mouton.
- Pragglejaz Group 2007. MIP. A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol* 1: 1–39.
<https://doi.org/10.1080/10926480709336752>

- Pronk, Tijmen 2012. Odakle su nam emocije? O etimologiji i semantičkom razvoju hrvatskih riječi koje se odnose na emocije [Honnan származnak érzelmeink? Az érzelmekkel kapcsolatos horvát szavak etimológiájáról és szemantikai fejlődéséről]. In: Kapetanović, Amir (ed.): *Poj željno! Iskazivanje i poimanje emocija u hrvatskoj pisanoj kulturni srednjega i ranoga novoga vijeka*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb. 1–24.
- Rommel, Anna (megjelenés alatt). Anger in Russian. "To tease the geese". In: Kövecses, Zoltán – Benczes, Réka – Szelid, Veronika (szerk.): *Metaphors of ANGER across Languages. Universality and Variation*. De Gruyter Mouton.
- Schlautd, Oliver 2020. Type and token in the prehistoric origins of numbers. *Cambridge Archaeological Journal* 629–46. <https://doi.org/10.1017/S0959774320000165>
- Sharpe, Robert Augustus 1979. Type, Token, Interpretation and Performance. *Mind* 437–40.
- Simon Gábor – Bajzát Tímea – Ballagó Júlia – Havasi Zsuzsanna – Roskó Mira – Szilávi Eszter 2019. Metaforaazonosítás magyar nyelvű szövegekben. Egy módszer adaptálásáról. *Magyar Nyelvőr* 223–47.
- Stefanowitsch, Anatol – Gries, Stefan Th. (eds.) 2006. *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy*. Mouton de Gruyter. Berlin.
- Szelid Veronika 2007. *Szerelem és erkölcs a moldvai déli csángó nyelvhasználatban*. Eötvös Loránd Tudományegyetem, doktori disszertáció. Budapest.
- Szelid, Veronika – Szabó, Réka (megjelenés alatt). Anger in Hungarian. "Rolling into anger". In: Kövecses, Zoltán – Benczes, Réka – Szelid, Veronika (szerk.): *Metaphors of ANGER across Languages. Universality and Variation*. De Gruyter Mouton.
- Zeldes, Amir 2020. Corpus architecture. In: Paquot, Magali–Gries, Stefan Th. (eds.): *A Practical Handbook of Corpus Linguistics*. Springer. Cham. 49–73. https://doi.org/10.1007/978-3-030-46216-1_3.

Szótárak és korpuszok

Magyar szótárak

- Kövecses Zoltán 2003. *Magyar–angol kifejezéstár*. Magyar Könyvklub Kiadó. Budapest.
- Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. 2. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tótfalusi István (szerk.) 1997. *Színes szinonimatór*. Háttér Kiadó. Budapest. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-szines-szinonimatar-F9792/>

Magyar korpuszok

- Arcanum Digitheca (Arcanum Digitális Tudástár)*. <https://adt.arcanum.com/en/>
- Magyar Nemzeti Szövegtár (MNSz2)*. http://clara.nytud.hu/mts/run.cgi/first_form
- Magyar történeti szövegtár*. <https://nagyszotar.nytud.hu/corpus.html>

Cseh szótárak

- Čermák, František 1988. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné* [Cseh frazeológiai szótár. Nem verbális kifejezések]. Academia. Praha.
- Čermák, František 1994. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné A–P* [Cseh frazeológiai szótár. Igei kifejezések A–P]. Academia. Praha.
- Čermák, František 1994. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné R–Ž* [Cseh frazeológiai szótár. Igei kifejezések R–Ž]. Academia. Praha.
- Čermák, František – Hronek, Jiří 1983. *Slovník české frazeologie a idiomatiky. Příkladová* [Cseh frazeológiai szótár. Hasonlatok]. Academia. Praha.
- Klégr, Aleš 2008. *Tezauru jazyka českého* [Cseh szinonimaszótár]. Nakladatelství Lidové noviny. Praha.
- Slovník českých synonym* [Cseh szinonimák szótára]. www.nechybujte.cz

Cseh korpusz

Czech National Corpus (CNC). <https://korpus.cz/clarin>

Horvát szótárak

- Anić, Vladimir 2006. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika* [A horvát nyelv nagyszótára]. Novi Liber. Zagreb.
- Anić, Vladimir – Brozović Rončević, Dunja – Goldstein, Ivo – Goldstein, Slavko – Jojić, Ljiljana – Matasović, Ranko – Pranjković, Ivo 2002. *Hrvatski enciklopedijski rječnik* [Horvát enciklopédiai szótár]. Novi Liber. Zagreb.
- Iveković, Franjo – Broz, Ivan 1901. *Rječnik hrvatskoga jezika* [A horvát nyelv szótára]. Štamparija Karla Albrechta. Zagreb.
- Šonje, Jure – Diklić, Ana – Dobričević, Tatjana – Marković, Barbara – Šunjić, Anka – Videk, Nevenka – Vlatković, Dijana – Blagus Bartolec, Goranka 2000. *Rječnik hrvatskoga jezika* [A horvát nyelv szótára]. Leksikografski zavod Miroslav Krleža & Školska knjiga. Zagreb.
- Vajs Vinja, Nada – Zečević, Vesna – Jojić, Ljiljana – Nakić, Anuška – Ott, Ivan – Cvitanušić Tvico, Jelena – Đurđević, Ranka – Gligorić, Igor Marko – Korajac, Aida – Kotarac, Ines 2015. *Veliki rječnik hrvatskoga standardnog jezika* [A horvát irodalmi nyelv nagyszótára]. Školska knjiga. Zagreb.
- Hrvatski jezični portal* [Horvát nyelvi portál]. <https://hjp.znanje.hr/>
- Školski rječnik hrvatskoga jezika* [Horvát iskolai szótár]. <https://rjecnik.hr/>

Horvát korpusz

Croatian Web Corpus (hrWaC 2.2, RFTagger). <http://nlp.ffzg.hr/resources/corpora/hrwac/>

Orosz szótárak

- Abramov, Naum (ed.) 1999. *Slovar' Sinonimov i Skhodnykh po Smyslu Vyrzhenii* [Orosz szinonimaszótára]. Russian dictionaries. Moscow. URL: <http://slovari.ru>

Kuznetsov, Sergey (ed.) 2008. *Bol'shoi Tolkovyi Slovar' Russkogo Yazyka* [Az orosz nyelv nagy értelmező szótára]. Norint. St. Petersburg. <http://www.gramota.ru/slovari>

Teliya, Veronika (ed.) 2006. *Frazeologicheskii Slovar' Russkogo Yazyka* [Orosz frazeológiai szótár]. Astrel, AST. Moscow. <http://rus-yaz.niv.ru/doc/phraseological-dictionary>

Frazeologicheskii Slovar' Vyřzhenii Chuvstv i Emocii [Érzésekkel és érzelmekkel kapcsolatos kifejezések frazeológiai szótára]. <https://psylist.net/slovar/aaa.html>

Orosz korpusz

Russian National Corpus (*Natsional'nyi Korpus Russkogo Yazyka*) <https://ruscorpora.ru/en/>

Szerb szótárak

Otašević, Đorđe 2012. *Frazeološki rečnik srpskog jezika* [Szerb frazeológiai szótár]. Prometej. Novi Sad.

Vujanić, Milica – Gortan-Premk, Darinka – Dešić, Milorad – Dragičević, Rajna – Nikolić, Miroslav – Nogo, Ljiljana – Pavković, Vasa – Ramić, Nikola – Stijević, Rada – Radović-Tešić, Milica – Fekete, Egon 2011. *Rečnik srpskoga jezika* [A szerb nyelv szótára]. Matica Srpska. Novi Sad.

Szerb korpusz

Corpus of Contemporary Serbian (version SrpKor2013). <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/>

Ukrán szótárak

Palamarchuk, Leonid – Vynnyk, Vasyl – Bilonozhenko, Vira – Diatchuk, Valentyna – Yurchuk, Lidiia – Hnatiuk, Iryna (eds.) 1993. *Словник фразеологізмів української мови* [Az ukrán frazeológia szótára]. Наукова думка. Київ.

Uzhchenko, Viktor – Uzhchenko, Dmytro 1998. *Фразеологічний словник української мови* [Ukrán frazeológiai szótár]. “Освіта”. Київ.

Vynnyk, Vasyl (ed.) 2003. *Словник фразеологізмів української мови* [Az ukrán frazeológia szótára]. Наукова думка. Київ.

Ukrán korpusz

General Regional Annotated Corpus of Ukrainian (ГРАК). <http://uacorpora.org/Kyiv/ua>

Kövecses Zoltán

professor emeritus, az MTA doktora
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Angol-Amerikai Intézet
Amerikanisztika Tanszék
<https://orcid.org/0000-0002-9642-4662>

Szelid Veronika

egyetemi adjunktus
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Angol-Amerikai Intézet
Amerikanisztika Tanszék
<https://orcid.org/0000-0002-1899-8345>

Brdar-Szabó Rita

egyetemi tanár
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Germanisztikai Intézet
Német Nyelvészeti Tanszék
<https://orcid.org/0000-0001-7052-1379>

Brdar Mario

egyetemi tanár
Eszéki Josip Juraj Strossmayer
Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Angol Nyelvészeti Tanszék
<https://orcid.org/0000-0002-9582-4285>

Pápista Zsolt

egyetemi docens
Újvidéki Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Német Nyelv és Irodalom Tanszék
<https://orcid.org/0000-0002-7490-7073>

Abstract

KÖVECSES, ZOLTÁN – Szelid, Veronika – Brdar-Szabó, Rita – Brdar,
Mario – Pápista, Zsolt

THE METAPHORICAL CONCEPTUALIZATION OF ANGER IN HUNGARIAN AND IN SLAVIC LANGUAGES

The aim of this study is to answer the question as to how the metaphor system of a language belonging to a given language family may be affected when surrounded by languages and cultures of another language family. The languages chosen for this purpose are Hungarian, the only Uralic language spoken in Central Europe, as well as five members of the Slavic language family, namely Czech, Croatian, Russian, Serbian, and Ukrainian. By comparing and contrasting the metaphors regarding the concept of ANGER found in Hungarian with the metaphors found in the aforementioned Slavic languages, gathered from both type-based and token-based datasets, the study uncovers, on the one hand, to what extent the Hungarian language shares its metaphorical conceptualizations regarding this emotion concept with the Slavic

languages, and, on the other, how the salience-rankings of the shared metaphors relate to each other. In doing so, it is concluded that these languages have a high degree of similarity when it comes to their respective most salient metaphors, and that this similarity has to be seen as a result of both shared embodied experiences, as well as centuries of linguistic and cultural contact.

Keywords: anger, conceptual metaphor, metaphoric salience, Hungarian, Slavic languages